

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

Διπλωματική Εργασία

**ΟΙ ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΤΡΟΦΙΜΩΝ-ΠΟΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ**

ΤΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

Υποβλήθηκε ως απαιτούμενο για την απόκτηση του μεταπτυχιακού
διπλώματος ειδίκευσης στη Διοίκηση Επιχειρήσεων

Σεπτέμβριος / Δεκέμβριος 2012

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο κλάδος τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους κλάδους της εγχώριας μεταποίησης, αντιστοιχώντας σε σημαντικό αριθμό επιχειρήσεων και μερίδιο της συνολικής απασχόλησης. Η ανθεκτικότητας του κλάδου αυτού στις συνέπειες της οικονομικής κρίσης, όπως αυτή καταγράφεται στο σύνολο των οικονομικών του επιδόσεων, οφείλεται εν μέρει στις αποτελεσματικές εξαγωγικές του επιδόσεις και στον περιορισμό της αντίστοιχης εισαγωγικής διείσδυσης των τελευταίων ετών, παρά το γεγονός πως το εμπορικό έλλειμμα παραμένει. Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η εξέταση των βασικών χαρακτηριστικών του ελληνικού κλάδου τροφίμων-ποτών και η διερεύνηση της συσχέτισής του με το ισχύον μακροοικονομικό περιβάλλον σε βραχυχρόνιο και μακροχρόνιο επίπεδο, με έμφαση στα χρόνια της κρίσης. Σύμφωνα με τα ερευνητικά αποτελέσματα, οι εξαγωγές του κλάδου τροφίμων-ποτών δεν επηρεάστηκαν διαρθρωτικά από την κρίση, ενώ το ισχύον μακροοικονομικό περιβάλλον βρέθηκε πως έχει σημαντική επιρροή στη διαμόρφωσή τους. Ωστόσο, καμία σχέση αιτιότητας ανάμεσα στις μεταβλητές του μακροοικονομικού περιβάλλοντος και τις εξαγωγές δεν ανιχνεύτηκε.

Λέξεις κλειδιά: ΑΕΠ, πληθωρισμός, ανεργία, εξωτερικό χρέος, κλάδος τροφίμων-ποτών, κρίση

ABSTRACT

Food and beverage industry in Greece is one of the most important sectors of domestic manufacturing industry, representing a significant number of businesses and share of total employment. The resilience of this industry on the effects of the economic crisis, as recorded on its overall economic performance, is partly attributed to its effective export performance and the respective reduction of import penetration in recent years, despite the fact that the trade deficit remains. Aim of this thesis is the examination of the key features of the Greek food and beverage sector and the investigation of its correlation with the current macroeconomic environment in the short- and long-run, emphasizing on the years of crisis. According to the results, exports of food and beverage sector are not affected structurally by the crisis, while the current economic environment was found to have significant influence on the formulation. However, no causal relationship between the variables of the macroeconomic environment and exports was detected.

Keywords: GDP, inflation, unemployment, debt, food and beverage industry, crisis

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	10
Ο ΚΛΑΔΟΣ ΤΡΟΦΙΜΩΝ-ΠΟΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ.....	10
1.1 ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	10
1.2 ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ.....	13
1.3 ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ.....	15
1.4 ΚΛΑΔΟΣ ΤΡΟΦΙΜΩΝ-ΠΟΤΩΝ ΚΑΙ Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΑΓΟΡΑ ΤΡΟΦΙΜΩΝ.....	17
1.5 ΕΓΧΩΡΙΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ.....	19
1.6 ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ.....	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	25
Ο ΕΞΑΓΩΓΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΤΡΟΦΙΜΩΝ-ΠΟΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	25
2.1 ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ.....	25
2.2 ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΑΝΑ ΥΠΟΚΛΑΔΟ.....	27
2.3 ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ ΕΞΑΓΩΓΩΝ.....	30
2.4 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ.....	33
2.4.1 Βαθμός κάλυψης εισαγωγών.....	33
2.4.2 Δείκτης Balassa	34
2.5 ΣΥΝΟΠΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.....	35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	40
ΕΞΑΓΩΓΙΚΕΣ ΕΠΙΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	40
3.1 ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....	40
3.2 ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΚΑΙ ΑΕΠ.....	43
3.3 ΕΞΑΓΩΓΕΣ, ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ, ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΕΡΓΙΑ	44
3.4 ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΚΑΙ ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ.....	47
3.5 ΕΞΑΓΩΓΕΣ, ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΧΡΕΟΣ.....	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	51
ΟΙΚΟΝΟΜΕΤΡΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ	51
4.1 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ.....	51
4.2 ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΕΤΡΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	51
4.3 ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΗ ΜΟΝΤΕΛΩΝ OLS.....	52
4.4 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΠΑΛΙΝΔΡΟΜΗΣΕΩΝ OLS	53
4.5 ΕΛΕΓΧΟΣ ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΣΤΟΥ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ.....	54
4.6 ΑΙΤΙΟΤΗΤΑ ΚΑΤΑ GRANGER	55
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	58
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	60

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1 Συμμετοχή επιχειρήσεων στον κύκλο εργασιών.....	16
Πίνακας 2 Εξωτερικό εμπόριο τροφίμων-ποτών και συνόλου χώρας, 2003-2010 (εκ. ευρώ)	26
Πίνακας 3 Ποσοστό συμμετοχής κλάδου τροφίμων-ποτών στο σύνολο του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου.....	27
Πίνακας 4 Εισαγωγές ανά υποκλάδο, 2003-2010 (εκ. ευρώ).....	27
Πίνακας 5 Εξαγωγές ανά υποκλάδο, 2003-2010 (εκ. ευρώ).....	28
Πίνακας 6 Εμπορικό ισοζύγιο ανά υποκλάδο, 2003-2010 (εκ. ευρώ).....	29
Πίνακας 7 Σημαντικότερες χώρες προέλευσης εισαγωγών, 2003-2010 (% επί του συνόλου).....	31
Πίνακας 8 Σημαντικότερες χώρες προορισμού εξαγωγών, 2003-2010 (% επί του συνόλου).....	32
Πίνακας 9 Εισαγωγές – Εξαγωγές εντός και εκτός ΕΕ, 2003-2010 (%).....	32
Πίνακας 10 Βαθμός Κάλυψης Εισαγωγών (εισαγωγές/ εξαγωγές) (%), 2003-2010..	33
Πίνακας 11 Δείκτης Balassa (%), 2003-2010.....	35
Πίνακας 12: Αποτελέσματα παλινδρομήσεων OLS	53
Πίνακας 13 Chow tests.....	54
Πίνακας 14: Granger Causality tests.....	57

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η βιομηχανία τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα κατέχει εξέχουσα θέση στην εγχώρια μεταποίηση, αποτελώντας έναν κλάδο που συμβάλλει τα μέγιστα σε όλα τα βασικά μεγέθη της μεταποίησης, με βασικότερα εξ αυτών τον κύκλο εργασιών, την προστιθέμενη αξία, τον αριθμό των επιχειρήσεων και των απασχολούμενων. Η σημαντικότητα του ελληνικού κλάδου τροφίμων-ποτών για το σύνολο της οικονομίας έγκειται στο μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον κλάδο, οι οποίες αντιστοιχούν στο 24% του συνόλου της μεταποίησης, στο σημαντικό αριθμό απασχολούμενων και στο μερίδιο των εξαγωγών του κλάδου ως προς το σύνολο των εξαγωγών της χώρας, το οποίο καλύπτει περίπου το 12% των συνολικών εξαγωγών, παρά το αρνητικό εμπορικό ισοζύγιο. Σημαντικό στοιχείο της αναπτυξιακής πορείας του κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα είναι πως αυτός καταγράφει καλύτερη αποδοτικότητα σε σχέση με άλλους κλάδους της οικονομίας στη χώρα, αν και η αυξανόμενη εισαγωγική διείσδυση των τελευταίων ετών αποτελεί κίνδυνο για τη μελλοντική βιωσιμότητα του κλάδου. Από την άλλη πλευρά και σε απόλυτους όρους, οι εξαγωγικές επιδόσεις του κλάδου συνεχίζουν να είναι χαμηλές, γεγονός που αποδίδεται τόσο στα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του όσο και στις εγγενείς αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας. Ωστόσο, οι εξαγωγές του κλάδου και οι γενικότεροι δείκτες απόδοσης και οικονομικής αποτελεσματικότητας αποδεικνύουν πως αυτός παραμένει ένας από τους ανθεκτικότερους τομείς της ελληνικής οικονομίας.

Ο εγχώριος κλάδος τροφίμων-ποτών αποτελεί παραδοσιακά σημαντικό τμήμα των ελληνικών εξαγωγών, οι οποίες κατά βάση επηρεάζονται από το επίπεδο ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων. Επιπλέον, οι εξαγωγές αποτελούν σταθερά έναν κρίσιμο παράγοντα για τη βιωσιμότητα και κερδοφορία του κλάδου, ενώ τα τελευταία χρόνια καταγράφεται μείωση της εισαγωγικής διείσδυσης σε σχέση με τα προηγούμενα έτη, με το εμπορικό έλλειμμα να διατηρείται ωστόσο σε σταθερά επίπεδα. Πιο συγκεκριμένα, οι εξαγωγές του κλάδου έχουν αυξηθεί σημαντικά κατά την τελευταία δεκαετία, ακολουθώντας αντίστροφη πορεία μόνο το έτος 2009, και στη συνέχεια αυξάνονται με σημαντικούς ρυθμούς μέχρι και σήμερα, αποδεικνύοντας πως ο κλάδος αποτελεί έναν από τους ανθεκτικότερους κλάδους της ελληνικής οικονομίας σε όρους εξαγωγών αναφορικά με τις επιδράσεις της οικονομικής κρίσης,

όπως καταγράφεται και στη μείωση του εμπορικού ελλείμματος κατά την τελευταία διετία. Καθίσταται σαφές πως οι επιδράσεις της οικονομικής κρίσης είχαν ως αποτέλεσμα τη μείωση της κατανάλωσης και άρα τον περιορισμό της εισαγωγικής διείσδυσης, ενώ από την άλλη πλευρά οι εγχώριες επιχειρήσεις στην προσπάθειά τους να καταστούν βιώσιμες εστίασαν στις εξαγωγές, υιοθετώντας ένα περισσότερο εξωστρεφές προφίλ, οι οποίες αυξήθηκαν ως συνέπεια της κρίσης.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η αποτύπωση των βασικότερων χαρακτηριστικών του κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα κατά την τελευταία δεκαετία, η εξέταση της αναπτυξιακής του πορείας πριν και μετά την έλευση της οικονομικής κρίσης στη χώρα, η εξέταση της σχέσης των εξαγωγών με το γενικότερο μακροοικονομικό περιβάλλον και η διερεύνηση της σχέσης των εξαγωγών του ελληνικού κλάδου τροφίμων-ποτών με βασικές μακροοικονομικές μεταβλητές, όπως είναι το ΑΕΠ, ο πληθωρισμός, η ανεργία και το εξωτερικός χρέος, κατά τα τελευταία 40 χρόνια, με στόχο την εξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με τη σχέση των εξαγωγικών επιδόσεων του κλάδου με το αντίστοιχο μακροοικονομικό περιβάλλον, με έμφαση στα χρόνια της κρίσης.

Η παρούσα εργασία είναι δομημένη ως εξής:

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι ιδιαιτερότητες και τα αναπτυξιακά δεδομένα του κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα, και συγκεκριμένα εξετάζονται τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του κλάδου, τα στοιχεία παραγωγής και επενδύσεων, τα αντίστοιχα χρηματοοικονομικά δεδομένα, η σχέση του κλάδου με τη διεθνή αγορά τροφίμων-ποτών, οι εγχώριες προκλήσεις και προβλήματα και οι ευκαιρίες ανάπτυξης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο διερευνάται ο εξαγωγικός τομέας του ελληνικού κλάδου τροφίμων-ποτών, με έμφαση στη χρονική περίοδο από το 2003 μέχρι σήμερα, βάσει του εμπορικού ισοζυγίου, του εξωτερικού εμπορίου ανά υποκλάδο, του προορισμού των εξαγωγών και της αποτελεσματικότητας του εξωτερικού εμπορίου, ενώ μελετάται και η σχέση της εξαγωγικής επίδοσης του κλάδου σε σχέση με τις συνολικές εξαγωγικές επιδόσεις της χώρας κατά τα τελευταία χρόνια.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται η σχέση των εξαγωγών με βασικές μεταβλητές του μακροοικονομικού περιβάλλοντος και συγκεκριμένα καταγράφονται τα

αποτελέσματα της σύγχρονης ερευνητικής βιβλιογραφίας αναφορικά με τη συσχέτιση της εξαγωγικής επίδοσης με την οικονομική ανάπτυξη, την οικονομική μεγέθυνση σε όρους ΑΕΠ, την απασχόληση και ανεργία, τον πληθωρισμό και το χρέος.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η οικονομετρική εφαρμογή, η οποία αποσκοπεί στην αποσαφήνιση της επιρροής που ασκούν βασικά μακροοικονομικά δεδομένα της χώρας στις εξαγωγές του κλάδου τροφίμων-ποτών τόσο σε βραχυχρόνιο όσο και σε μακροχρόνιο επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη υποενότητα του τέταρτου κεφαλαίου σκιαγραφείται η σχέση ανάμεσα τις μακροοικονομικές μεταβλητές του ΑΕΠ, του πληθωρισμού, της ανεργίας και του εξωτερικού χρέους και τις εξαγωγές του κλάδου μέσω διμεταβλητών γραμμικών παλινδρομήσεων με τη χρήση της μεθόδου OLS, ενώ διερευνάται και η ύπαρξη τυχόν διαθροωτικών μεταβολών με τη χρήση Chow breakpoint tests αναφορικά με την έναρξη της κρίσης στη χώρα. Στη δεύτερη υποενότητα ερευνάται η ύπαρξη πιθανής αιτιώδους σχέσης ανάμεσα στις εξεταζόμενες μεταβλητές με την εφαρμογή του Granger Causality test. Τέλος, καταγράφονται τα συμπεράσματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ο ΚΛΑΔΟΣ ΤΡΟΦΙΜΩΝ-ΠΟΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

1.1 ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Ο κλάδος τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα, ομοίως με τις αντίστοιχες αναπτυξιακές τάσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) κατά τις τελευταίες δεκαετίες, αποτελεί σε σταθερή βάση έναν από τους σημαντικότερους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, καθώς αντιστοιχεί στο σημαντικότερο τομέα της δευτερογενούς εγχώριας παραγωγής και μεταποίησης. Οι εξελίξεις και τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά του ελληνικού κλάδου τροφίμων-ποτών επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό τη συνολική πορεία της εγχώριας οικονομίας, ιδιαίτερα σε ότι αφορά τον αριθμό των επιχειρήσεων, τη συμβολή στην απασχόληση και το συνολικό εγχώριο προϊόν. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως ο κλάδος αυτός αποτελεί έναν από τους κλάδους που επλήγησαν λιγότερο από την έλευση της κρίσης στη χώρα, ενώ διατήρησε τάσεις ανάπτυξης μέχρι και το 2011, όταν και η πλειοψηφία των οικονομικών τομέων στη χώρα κατέδειξε σημαντικές υφεσιακές τάσεις.

Αυτό συνέβη διότι, εκτός των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που αφορούν τα προϊόντα των τροφίμων, ο αντίστοιχος κλάδος στη χώρα ήταν αρκετά δυναμικός και ανταγωνιστικός, καταγράφοντας κατά τα προηγούμενα χρόνια έντονη επενδυτική και εμπορική δραστηριότητα τόσο σε εγχώριο επίπεδο όσο και σε διεθνές, ιδιαίτερα αναφορικά με τις χώρες της ΕΕ και τις χώρες των Βαλκανίων. Καθίσταται, λοιπόν, προφανές, πως ο κλάδος τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα αποτελεί έναν από τους μοχλούς της εγχώριας οικονομίας, ο οποίος μπορεί να αποτελέσει έναν από τους βασικότερους άξονες ανάπτυξης για τα επόμενα χρόνια στην προσπάθεια της χώρας να εξέλθει από την κρίση και να αποκαταστήσει την περιορισμένη ανταγωνιστικότητά της. Προς αυτήν την κατεύθυνση, ο έκθεση της McKinsey το 2011 αναφορικά με την αναπτυξιακή πορεία της Ελλάδας για τα επόμενα 10 χρόνια (McKinsey: Greece, 10 years ahead, 2011) χαρακτηριστικά αναφέρει πως ανάμεσα στους 5 κλάδους οι οποίοι πρόκειται τα επόμενα χρόνια να γνωρίσουν σημαντική

ανάπτυξη στη χώρα είναι και ο κλάδος των τροφίμων και συγκεκριμένα τα Προϊόντα Ονομασίας Προέλευσης (ΠΟΠ) και τα προϊόντα της εγχώριας ιχθυοκαλλιέργειας.

Σύμφωνα με τις ετήσιες εκθέσεις του IOBE (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011), ο κλάδος τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα κατατάσσεται σταθερά πρώτος σε όρους προστιθέμενης αξίας, αριθμού επιχειρήσεων και απασχόλησης αναφορικά με τους υπόλοιπους κλάδους της μεταποίησης, και δεύτερος σε όρους κύκλου εργασιών, ακολουθούμενος από τα διυλιστήρια. Ωστόσο, από το 2009 ο κλάδος κατέγραψε τάσεις ύφεσης σε όρους απασχόλησης, προστιθέμενης αξίας, πωλήσεων, παραγωγής και επενδύσεων, γεγονός όμως που αποδίδεται εν πολλοίς στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις του κλάδου, οι οποίες αποτελούν την πλειονότητά του σε ποσοστό περίπου 95%. Έτσι, η σχετική σταθερότητα και ανθεκτικότητα του κλάδου οφείλεται στο γεγονός πως οι μεγάλες επιχειρήσεις, παρά το γεγονός πως αποτελούν μόνο περίπου το 5% του συνόλου των επιχειρήσεων του κλάδου, αντιστοιχούν παράλληλα σε συντριπτικά μεγαλύτερα ποσοστά απασχόλησης, κύκλου εργασιών και προστιθέμενης αξίας.

Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ (2012), το σύνολο των επιχειρήσεων του ελληνικού κλάδου τροφίμων-ποτών αγγίζει σήμερα τις 16.695 επιχειρήσεις, καταγράφοντας σταθερή αύξηση κατά τα τελευταία 3 χρόνια και αντιπροσωπεύοντας το 23% του συνόλου των μεταποιητικών επιχειρήσεων. Επίσης, σύμφωνα με την ετήσια έκθεση του IOBE και τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία, οι επιχειρήσεις του κλάδου που απασχολούν πάνω από 10 άτομα είναι 893, ενώ οι επιχειρήσεις που απασχολούν κάτω από 10 άτομα φθάνουν τις 15.802. Ακόμη, σε όρους απασχόλησης, ο κλάδος τροφίμων-ποτών απασχολεί περίπου το 23% των εργαζομένων του συνολικού μεταποιητικού κλάδου, ποσοστό το οποίο ωστόσο μειώθηκε σημαντικά κατά τα τρία τελευταία χρόνια, κυρίως λόγω της μείωσης του αριθμού των εργαζομένων στις μικρότερες επιχειρήσεις του κλάδου.

Επιπροσθέτως, βάσει των στοιχείων του IOBE (2011) ο κλάδος τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα αντιστοιχεί στο 26,2% του συνόλου του κύκλου εργασιών του μεταποιητικού τομέα, καταγράφοντας το έτος 2010 πωλήσεις αξίας €9,74 δις, ενώ οι μικρές επιχειρήσεις του κλάδου αντιστοιχούν μόνο στο 8% του κύκλου εργασιών για το 2009. Επίσης, οι συνολικές πωλήσεις του κλάδου σημείωσαν πτώση σε σχέση με το προηγούμενο έτος, γεγονός που οφείλεται στην κατακόρυφη πτώση κατά περίπου

70% στις πωλήσεις των επιχειρήσεων που απασχολούν κάτω από 10 άτομα, ενώ οι μεγάλες επιχειρήσεις του κλάδου για το ίδιο χρονικό διάστημα αυξήθηκαν, αλλά οριακά (+1,2%).

Ομοίως, πτώση καταγράφεται από το 2009 και μετά στην προστιθέμενη αξία του κλάδου τροφίμων-ποτών, η οποία και πάλι οφείλεται στην αντίστοιχη πτώση των μικρότερων επιχειρήσεων. Παρόλα αυτά, στο σύνολό του ο κλάδος κατατάσσεται πρώτος σε όρους προστιθέμενης αξίας στο σύνολο του τομέα της μεταποίησης. Ακόμη, οι δαπάνες για επενδύσεις σε τρόφιμα και ποτά μειώθηκαν το 2009 κατά 71% στις μικρές επιχειρήσεις και κατά 25% στις μεγάλες (IOBE, 2011), καταδεικνύοντας το αρνητικό επενδυτικό κλίμα στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια και μετά την έλευση της κρίσης το 2009. Αναφορικά με τη διάρθρωση του κλάδου, ο υποκλάδος «ειδών αρτοποιίας και αλευρωδών προϊόντων» αντιστοιχεί στο μεγαλύτερο αριθμό του συνόλου των επιχειρήσεων του κλάδου, ενώ σε όρους κύκλου εργασιών, πρώτοι κατατάσσονται οι υποκλάδοι της «παραγωγής γαλακτοκομικών προϊόντων» και «ποτών», καταγράφοντας ποσοστό επί του συνόλου των πωλήσεων κατά 40% για το 2009.

Σε όρους προστιθέμενης αξίας, πρώτος υποκλάδος είναι αυτός των «ποτών», ακολουθούμενος από τον υποκλάδο των «γαλακτοκομικών προϊόντων», ο οποίος συνεισφέρει σημαντικά στη συνολική προστιθέμενη αξία και στο σύνολο των επενδύσεων του κλάδου. Τέλος, αναφορικά με την απασχόληση, πρώτοι έρχονται οι υποκλάδοι της αρτοποιίας, των γαλακτοκομικών προϊόντων και των ποτών. Συνολικά, οι υποκλάδοι που απαρτίζουν το σύνολο του κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα είναι οι εξής: (1), επεξεργασία και συντήρηση κρέατος και παραγωγή προϊόντων κρέατος, (2) ψάρια, καρκινοειδή μαλάκια παρασκευασμένα και διατηρημένα, (3) επεξεργασία και συντήρηση φρούτων και λαχανικών, (4) παραγωγή φυτικών και ζωικών ελαίων και λιπών, (5) παραγωγή γαλακτοκομικών προϊόντων, (6) παραγωγή προϊόντων αλευρόμυλων, αμύλων και προϊόντων αμύλου, (7) παραγωγή ειδών αρτοποιίας και αλευρωδών προϊόντων, (8) ζαχαρώδη, κακάο, αρτύματα και καρυκεύματα, (9) παραγωγή παρασκευασμένων ζωοτροφών, (10) ποτά.

1.2 ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ

Η παραγωγή του κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από στοιχεία εποχικότητας, καθώς είναι σύνηθες να ενισχύεται η παραγωγή κατά τους μήνες Φεβρουάριο, Μάρτιο και Απρίλιο και κατά τους θερινούς μήνες να βρίσκεται στο ανώτερό της σημείο. Το φαινόμενο αυτό ενισχύεται και από το γεγονός πως οι κυρίαρχες βιομηχανίες του κλάδου είναι αυτές των γαλακτοκομικών προϊόντων, οι οποίες παράγουν προϊόντα παγωτού και άλλα σχετικά προϊόντα, τα οποία διατίθενται στην αγορά μετά τον Απρίλιο. Έτσι, η παραγωγή του κλάδου κατά τους φθινοπωρινούς μήνες μειώνεται σημαντικά, ακολουθώντας μέχρι το Φεβρουάριο σχετικά σταθερή πορεία, με μικρές διακυμάνσεις. Σύμφωνα με στοιχεία του IOBE (2011), η βιομηχανική παραγωγή του κλάδου τροφίμων επιβραδύνθηκε κατά τα τρία τελευταία χρόνια, ακολουθώντας τη γενικότερη οικονομική πορεία της χώρας, αν και το 2010 η παραγωγική επιβράδυνση ήταν μικρότερη σε σχέση με τα δύο προηγούμενα έτη και παρά την περαιτέρω μείωση των βιομηχανικών επενδύσεων. Το ίδιο ωστόσο δεν ισχύει για τον κλάδο των ποτών, ο οποίος συνεχίζει να συρρικνώνεται, πιθανόν και ως αποτέλεσμα των φορολογικών εξελίξεων κατά τα χρόνια της κρίσης.

Πιο αναλυτικά, η βιομηχανική παραγωγή το 2011 του κλάδου τροφίμων μειώθηκε κατά 2,4% σε σχέση με το 2010, ενώ η αντίστοιχη μείωση του 2010 σε σχέση με το 2009 ήταν σχεδόν διπλάσια σε ποσοστό της τάξης του 4,1%. Αντίστοιχα, η μείωση του συνόλου της βιομηχανικής παραγωγής όλων των κλάδων κατά το 2011 ήταν περίπου 8,6%, γεγονός που καταδεικνύει τη σχετική ανθεκτικότητα του κλάδου τροφίμων-ποτών, εύρημα που καταγράφεται στις μικρότερες απώλειες των τροφίμων λόγω της οικονομικής ύφεσης στη χώρα σε σχέση με τους υπόλοιπους κλάδους. Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί πως αυτό δεν ισχύει για τον κλάδο των ποτών, ο οποίος κατά τα τρία τελευταία έτη παρουσιάζει σημαντικά σημάδια συρρίκνωσης, καθώς η βιομηχανική παραγωγή μειώνεται σταδιακά από το 2009 μέχρι και το 2011. Από τους υποκλάδους του κλάδου τροφίμων-ποτών, αυτοί που διαχρονικά καταγράφουν μεγαλύτερα ποσοστά βιομηχανικής παραγωγής είναι αυτοί της επεξεργασίας και παραγωγής κρέατος, της παραγωγής προϊόντων αρτοποιίας και της γαλακτοβιομηχανίας, ενώ χαμηλότερα κατατάσσονται οι υποκλάδοι της παραγωγής ζαχαρωδών, κακάου, αρτυμάτων και καρυκευμάτων και της παραγωγής προϊόντων αλευρόμυλων και αμύλων.

Συνοπτικά, σύμφωνα με όλα τα διαθέσιμα στοιχεία του IOBE και της ΕΛΣΤΑΤ, τα τρία τελευταία χρόνια από το ξέσπασμα της κρίσης το 2009 μέχρι και το 2011, οι περισσότεροι από τους υποκλάδους του κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα καταγράφουν αρνητικούς ρυθμούς μεγέθυνσης, φαινόμενο που συνάδει απόλυτα τόσο με τη γενικότερη δημοσιονομική και πιστοληπτική πολιτική της χώρας όσο και με το σημαντικό έλλειμμα επενδύσεων που εντοπίζεται στην οικονομία. Χαρακτηριστικά σημειώνεται πως το 2011 σε σχέση με το 2010, ο υποκλάδος των γαλακτοκομικών προϊόντων κατέγραψε συρρίκνωση της παραγωγής κατά 8,8%, ενώ οι αντίστοιχες μειώσεις για τους κλάδους των προϊόντων κρέατος και των ποτών ήταν 6,9% και 6,4%. Ως σημαντικότεροι λόγοι της μειούμενης παραγωγικής δραστηριότητας του συνόλου των επιχειρήσεων του κλάδου τροφίμων-ποτών στη χώρα καταγράφονται η ανεπάρκεια της ζήτησης, η ανεπάρκεια των κεφαλαίων κίνησης και οι γενικότερες μεταβλητές που σχετίζονται με την οικονομική κρίση.

Παράλληλα, τα τρία τελευταία χρόνια έχει καταγραφεί σημαντική άνοδος του δείκτη τιμών παραγωγού, κυρίως λόγω της σημαντικής αύξησης του κόστους παραγωγής λόγω της ανόδου της τιμής του πετρελαίου και της ενέργειας, αν και οι επιδράσεις αυτής της ανόδου ήταν πιο περιορισμένες στον κλάδο τροφίμων-ποτών σε σχέση με άλλους κλάδους της εγχώριας οικονομίας. Μάλιστα, σύμφωνα με τα ευρήματα του IOBE το 2011, ο κλάδος τροφίμων φαίνεται να έχει απορροφήσει σχετικά αποτελεσματικά την άνοδο του κόστους παραγωγής, γεγονός που επεξηγεί εν μέρει τη σχετική ανθεκτικότητα του κλάδου σε σχέση με την υπόλοιπη βιομηχανία. Από την άλλη όμως πλευρά, ο κλάδος τροφίμων έχει πληγεί σημαντικά από τη διατροφική κρίση του 2008, όταν οι τιμές των τροφίμων σε παγκόσμιο επίπεδο αυξήθηκαν ραγδαίως.

Το αποτέλεσμα αυτοί καταγράφεται στη σημαντική απόκλιση μεταξύ του δείκτη τιμών παραγωγού και του αντίστοιχου δείκτη τιμών καταναλωτή, καθώς οι τιμές των τροφίμων μέχρι και το 2011 καταγράφουν άνοδο με σημαντικές πληθωριστικές τάσεις. Συγκεκριμένα προϊόντα του κλάδου τροφίμων, όπως είναι τα σιτηρά, το ψωμί, τα ζυμαρικά, τα κτηνοτροφικά και πτηνοτροφικά προϊόντα σημείωσαν μεγάλη άνοδο κατά το 2011, λόγω της πληθωριστικής τάσης που προέκυψε από τις συνεχόμενες διεθνείς ανατιμήσεις των σιτηρών, τις έντονες κερδοσκοπικές επιθέσεις στην αγορά των δημητριακών και τη συνακόλουθη αύξηση των τιμών των δημητριακών στα διεθνή χρηματιστήρια εμπορευμάτων. Έτσι, παρά τις τελευταίες προσπάθειες

μείωσης του κόστους μέσω αντίστοιχης μείωσης των μισθών με σκοπό την ενίσχυση της εγχώριας ανταγωνιστικότητας, φαίνεται πως οι πληθωριστικές τάσεις των τροφίμων είναι ακόμα ισχυρές, γεγονός που οφείλεται εν μέρει στις διεθνείς εξελίξεις αναφορικά με τις τιμές.

Προς επιβεβαίωση των προαναφερθέντων ευρημάτων, η έρευνα Επενδύσεων του IOBE για το 2011 αποκάλυψε το σχετικά δυσμενές κλίμα που κυριαρχεί στον κλάδο τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα, καθώς η πλειοψηφία των επιχειρηματιών προβλέπει περαιτέρω συρρίκνωση του κλάδου για τα επόμενα έτη. Πιο συγκεκριμένα, οι σημαντικότεροι αρνητικοί παράγοντες αναφορικά με τις επενδυτικές αποφάσεις στον κλάδο που συνθέτουν αυτό το κλίμα είναι η μικρή διαθεσιμότητα και το υψηλό κόστος των κεφαλαίων, η υψηλή φορολόγηση των κερδών και η οικονομική πολιτική στο σύνολό της. Οι μεγαλύτερες ανάγκες του κλάδου αναφορικά με τις αντίστοιχες επενδύσεις είναι η αντικατάσταση του υφιστάμενου κεφαλαιουχικού εξοπλισμού, η αύξηση της παραγωγικής δυναμικότητας για τα ήδη παραγόμενα προϊόντα, η διεύρυνση της παραγωγικής δυναμικότητας για την παραγωγή νέων προϊόντων και η βελτίωση των μεθόδων παραγωγής. Η τελευταία έρευνα του IOBE το Νοέμβριο του 2011 καταγράφει πως οι επιχειρήσεις του κλάδου τροφίμων-ποτών θεωρούν πως οι επενδύσεις του κλάδου στα επόμενα έτη μπορούν να αυξηθούν κυρίως μέσω της αύξησης της ζήτησης, της αύξησης των κερδών των επιχειρήσεων και των τεχνολογικών εξελίξεων.

1.3 ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Σε γενικούς όρους, η κερδοφορία του κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα έχει μειωθεί σημαντικά τα τρία τελευταία χρόνια, καταγράφοντας υψηλή αύξηση των ζημιών και σημαντική υποχώρηση των κερδών. Ωστόσο, σύμφωνα με τις εκθέσεις του IOBE φαίνεται πως ο κλάδος διατηρεί σε σχετικά ικανοποιητικά επίπεδα τη ρευστότητά του, διατηρώντας παράλληλα την υψηλή διαπραγματευτική του δύναμη έναντι των προμηθευτών. Επίσης, καταγράφεται πως παραδοσιακά οι μεγάλες επιχειρήσεις του κλάδου συμβάλλουν σε μεγαλύτερα ποσοστά στις συνολικές πωλήσεις του κλάδου, παρά το μικρό ποσοστό συμμετοχής του στο σύνολο των επιχειρήσεων. Στον παρακάτω Πίνακα 1 παρουσιάζονται τα ποσοστά συμμετοχής των πολύ μικρών (1-10 εργαζόμενοι), μικρών (11-50 εργαζόμενοι), μεσαίων (51-250

εργαζόμενοι) και μεγάλων επιχειρήσεων (>250 εργαζόμενοι) του κλάδου στο σύνολο του κύκλου εργασιών του κλάδου για τα έτη 2008, 2009 και 2010.

Πίνακας 1 Συμμετοχή επιχειρήσεων στον κύκλο εργασιών

	2008	2009	2010
Επιχειρήσεις	Συμμετοχή στο συνολικό κύκλο εργασιών		
Πολύ μικρές (1-10 άτομα)	4,2%	4,1%	4,0%
Μικρές (11-50 άτομα)	16,6%	16,4%	17,9%
Μεσαίες (51-250 άτομα)	30,9%	30,8%	31,8%
Μεγάλες (>250 άτομα)	46,4%	48,8%	46,2%

Πηγή: IOBE

Αναφορικά με την εξέλιξη της χρηματοοικονομικής κατάστασης των επιχειρήσεων του κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα κατά τα τελευταία χρόνια, φαίνεται πως οι πολύ μικρές επιχειρήσεις κατάφεραν να επιτύχουν θετικό περιθώριο κέρδους, καταγράφοντας τη δεύτερη καλύτερη επίδοση ανάμεσα στις επιχειρήσεις ανά τάξη απασχόλησης, ενώ οι μικρές επιχειρήσεις του κλάδου είχαν τις αντίστοιχες χειρότερες επιδόσεις σε όρους κερδοφορίας. Τις υψηλότερες επιδόσεις κατέγραψαν οι μεσαίες επιχειρήσεις, αναφέροντας τα υψηλότερα καθαρά κέρδη και τις μικρότερες καθαρές ζημιές, ενώ οι μεγάλες επιχειρήσεις είχαν σχετικά ζημιογόνα δραστηριότητα, παρά την υψηλότερη συμβολή τους στις συνολικές πωλήσεις του κλάδου.

Αναφορικά με τις χρηματοοικονομικές επιδόσεις των υποκλάδων του εγχώριου κλάδου τροφίμων-ποτών, καταγράφεται πως οι υψηλές πωλήσεις δε συνεπάγονται απαραίτητα και υψηλή κερδοφορία, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τον υποκλάδο των γαλακτοκομικών προϊόντων, ο οποίος παρά τη συνεχή αύξηση των πωλήσεων παρουσιάζει ολοένα και μειούμενο περιθώριο κέρδους. Επίσης, ο υποκλάδος των ποτών εμφανίζει τόσο υψηλές πωλήσεις όσο και υψηλό περιθώριο κέρδους, ενώ ο υποκλάδος της παραγωγής άλλων ειδών διατροφής συνεχίζει να επιδεινώνεται σε όρους κερδοφορίας, πωλήσεων και περιθωρίου κέρδους τα τελευταία χρόνια. Συνοπτικά, σύμφωνα με την τελευταία έρευνα του IOBE για το 2011, το έτος 2010 ήταν ζημιογόνο για τον κλάδο τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα, κυρίως λόγω των υψηλών εξόδων που αντιμετώπισαν οι επιχειρήσεις, οι οποίες συνεχίζουν να στηρίζονται σε ξένα κεφάλαια για τη χρηματοδότησή τους, παρά τον περιορισμό της πιστοληπτικής τους επέκτασης.

1.4 ΚΛΑΔΟΣ ΤΡΟΦΙΜΩΝ-ΠΟΤΩΝ ΚΑΙ Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΑΓΟΡΑ ΤΡΟΦΙΜΩΝ

Τα τελευταία είκοσι χρόνια παρατηρούνται δραματικές αλλαγές στις διεθνείς αγορές τροφίμων, όσο και στο παγκόσμιο σύστημα παραγωγής και εμπορίας του κλάδου τροφίμων-ποτών. Οι σημαντικότερες από αυτές τις αλλαγές αφορούν την έντονη βιομηχανοποίηση της αγροτικής παραγωγής, την παγκοσμιοποίηση των αγορών προϊόντων και κεφαλαίου, τις τεχνολογικές και δημογραφικές αλλαγές και τον περιορισμό των επιδοτήσεων και των προγραμμάτων χρηματοδοτικής ενίσχυσης. Παράλληλα, τα τελευταία έτη η έλευση και ταχεία επέκταση της χρηματοπιστωτικής κρίσης εντείνει το δυσμενές κλίμα του κλάδου, αποκαλύπτοντας ωστόσο περισσότερο από ποτέ τις ανάγκες εξέλιξής του. Ως συνέπεια αυτών των εξελίξεων, παρατηρείται παγκοσμίως έντονη τμηματοποίηση των αγορών, αύξηση του αριθμού συγχωνεύσεων των επιπέδων της αλυσίδας παραγωγής και εμπορίας και σημαντικές ανταγωνιστικές πιέσεις για την ενίσχυση της ποιότητας των προϊόντων τροφίμων, παράλληλα με τη συνεχή αύξηση των καταναλωτικών απαιτήσεων.

Εκτός των εξελίξεων αυτών, ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα ανάπτυξης και κερδοφορίας του ελληνικού κλάδου τροφίμων-ποτών είναι η δραματική αύξηση των διεθνών τιμών των τροφίμων κατά τα τελευταία έτη, οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα τις έντονες πληθωριστικές πιέσεις που καταγράφονται στην Ελλάδα, ναρκοθετώντας την αλυσίδα αξίας των ειδών διατροφής τόσο σε εγχώριο επίπεδο όσο και διεθνώς. Το φαινόμενο της δραματικής αύξησης των τιμών των τροφίμων διεθνώς καταγράφεται στο δείκτη Τιμών Τροφίμων FAO (Food and Agricultural Organization), ο οποίος αντιπροσωπεύει τις αλλαγές στις τιμές των δημητριακών, ελαίων, γαλακτοκομικών, κρεάτων και ζάχαρης παγκοσμίως. Ο δείκτης FAO το Φεβρουάριο του 2011 κατέγραψε την υψηλότερη ιστορικά τιμή, υποχωρώντας ωστόσο μέχρι το τέλος του 2011, αν και ο υποδείκτης των τιμών της ζάχαρης συνεχίζει να είναι εξαιρετικά υψηλός ακόμα και σήμερα. Η πτώση αυτή που σημειώθηκε το προηγούμενο έτος σύμφωνα με στοιχεία του ΟΟΣΑ (2011) οφείλεται κυρίως στη συνεχιζόμενη οικονομική αβεβαιότητα στις ανεπτυγμένες χώρες του δυτικού κόσμου και στην αύξηση των αποθεμάτων τροφίμων, αν και οι ξηροθερμικές συνθήκες που επικρατούν το τελευταίο έτος σε μεγάλες παραγωγικές χώρες πιθανόν να οδηγήσει σε νέες αυξήσεις των τιμών.

Σύμφωνα με την έρευνα του ΟΟΣΑ (2011), η συνεχής άνοδος της πορείας των τιμών των τροφίμων παγκοσμίως οφείλεται στους παρακάτω παράγοντες:

- ✓ Την αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού
- ✓ Τις αλλαγές των διατροφικών προτύπων στην Κίνα και την Ινδία
- ✓ Την αύξηση της ζήτησης που προέρχεται από την ανάπτυξη των αναδυόμενων αγορών, λόγω της αστικοποίησης και της συνεχούς βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου
- ✓ Τη μείωση της καλλιεργήσιμης γης και της απόδοσης των καλλιεργειών λόγω παρατεταμένης χρήσης
- ✓ Τον περιορισμό των αποθεμάτων νερού και τις δυσμενείς συνθήκες παραγωγής
- ✓ Την άνοδο της τιμής του πετρελαίου
- ✓ Τους συγκυριακούς παράγοντες, όπως είναι οι κακές καιρικές συνθήκες και οι φυσικές καταστροφές

Σε γενικότερους όρους, ο κλάδος τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα επηρεάζεται από τις σημαντικές διεθνείς εξελίξεις, οι οποίες κατά βάση περιλαμβάνουν τις αλλαγές των διατροφικών και καταναλωτικών αναγκών, τις τεχνολογικές και δημογραφικές εξελίξεις, τις οικονομικές, πολιτικές και νομοθετικές τάσεις, καθώς και τις σύγχρονες ανάγκες για ασφάλεια και περιβαλλοντική προστασία (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004). Ως προς αυτήν την κατηγοριοποίηση των επιδρούμενων μεταβλητών, μία από τις σημαντικότερες αλλαγές που επισυμβαίνουν σε παγκόσμιο επίπεδο είναι η δραματική αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού, η οποία συνεπάγεται αύξηση της ζήτησης για προϊόντα τροφίμων. Επιπροσθέτως, παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στα καταναλωτικά πρότυπα, καθώς το βιοτικό επίπεδο βελτιώνεται συνεχώς, ειδικότερα στις αναδυόμενες οικονομίες, ενώ παράλληλα το κόστος των εισροών αυξάνεται επίσης, προκαλώντας πιέσεις για αποτελεσματικότερη διαχείριση της αλυσίδας εφοδιασμού στον κλάδο των τροφίμων-ποτών.

Πιο συγκεκριμένα, οι αλλαγές που υπεισέρχονται στη διαχείριση της εφοδιαστικής αλυσίδας αφορούν τα κανάλια διανομής, τις συσκευασίες, τις μεταφορές, την αποθήκευση, την ποικιλία, το θεσμικό πλαίσιο και την προέλευση. Η έκθεση του ΟΟΣΑ (2011) αναφέρει πως η ποικιλομορφία στα κανάλια διανομής των προϊόντων

τροφίμων, ειδικότερα σε όρους ειδών καταστημάτων εστίασης, είναι μία από τις σημαντικότερες εξελίξεις για τον κλάδο, ενώ παράλληλα μία άλλη σημαντική τάση είναι η χρήση συσκευασιών φιλικών προς το περιβάλλον που συνδυάζουν τη χρήση νέων υλικών και τεχνολογιών. Επίσης, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και οι αλλαγές στα καταναλωτικά πρότυπα διεθνώς ενισχύουν την ανάγκη κατανάλωσης φρέσκων προϊόντων τροφίμων, με αποτέλεσμα την ανάγκη γρήγορης και αποτελεσματικής μεταφοράς και αποθήκευσης των προϊόντων, ενώ παράλληλα η αύξηση της ζήτησης για διατροφικά προϊόντα υψηλής «φορητότητας», λόγω της μείωσης του ελεύθερου χρόνου, επιβάλλουν τη στροφή του κλάδου τροφίμων προς νέες επιλογές. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί πως η αυστηροποίηση του ρυθμιστικού πλαισίου διεθνώς και σε επίπεδο ΕΕ, ειδικότερα σε ζητήματα ασφάλειας και υγιεινής, αποτελεί μία σημαντική πρόκληση για τη διεθνή και εγχώρια αγορά των τροφίμων και ποτών.

1.5 ΕΓΧΩΡΙΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Ο κλάδος τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα, αποτελώντας έναν από τους νευραλγικότερους κλάδους της εγχώριας οικονομίας, αντιμετωπίζει παράλληλα τόσο τις διεθνείς προκλήσεις της διεθνούς αγοράς τροφίμων όσο και τις προκλήσεις που απορρέουν από το εσωτερικά προβλήματα της χώρας. Εκτός των διεθνώς εξελίξεων, όπως αυτές αναλύθηκαν προηγουμένως, οι οποίες αφορούν κυρίως τις κοινωνικές, οικονομικές, θεσμικές και τεχνολογικές εξελίξεις, ο κλάδος τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα πρέπει να αντιμετωπίσει σωρεία προβλημάτων και ελλείψεων. Σύμφωνα με την έκθεση του IOBE (2011), τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο ελληνικός κλάδος τροφίμων-ποτών είναι τα παρακάτω:

- ✓ Η δύσκολη οικονομική συγκυρία που επηρεάζει δραστικά τις αγοραστικές συνήθειες, τη διάθεση του εισοδήματος και τα πρότυπα των καταναλωτών
- ✓ Η δραματική πτώση της αγοραστικής δύναμης και η μετατόπιση των καταναλωτικών επιλογών προς τα προϊόντα ιδιωτικής ετικέτας από τα επώνυμα προϊόντα
- ✓ Ο περιορισμός της χρηματοδότησης λόγω της μειωμένης τραπεζικής ρευστότητας που επιφέρει μείωση του αριθμού των παρεχόμενων τραπεζικών δανείων, εξάντληση των ιδίων κεφαλαίων των επιχειρήσεων και χαμηλή κινητικότητα του χρήματος

- ✓ Ο υψηλός κίνδυνος των επισφαλών απαιτήσεων, η αναποτελεσματική δημόσια διοίκηση και το ανεπαρκές θεσμικό πλαίσιο
- ✓ Τα προβλήματα που εντοπίζονται στις μεταφορές, οι μειωμένες επενδύσεις και τα ολοένα μειούμενα όρια των πιστώσεων των ξένων προμηθευτών

Τα παραπάνω προβλήματα σε συνδυασμό με τις παγκόσμιες εξελίξεις συνθέτουν ένα περιβάλλον αβεβαιότητας, όπου οι προκλήσεις είναι πολυδιάστατες και πολυάριθμες για τη λειτουργία και ανάπτυξη του κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα. Οι σημαντικότερες εξ αυτών είναι οι μεγάλες διακυμάνσεις των τιμών στις διεθνείς αγορές τροφίμων, η αναμενόμενη αύξηση της ζήτησης για τρόφιμα, η άνοδος των αναδυόμενων οικονομικών που αυξάνουν τα μερίδια αγοράς παγκοσμίως, η συνεπαγόμενη εντατικοποίηση του ανταγωνισμού, τα προβλήματα της γεωργικής παραγωγής και η μείωση των διαθέσιμων φυσικών πόρων. Παράλληλα, μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις για τον κλάδο των τροφίμων είναι και οι αυξημένες καταναλωτικές απαιτήσεις αναφορικά με την ασφάλεια και ποικιλομορφία των προϊόντων τροφίμων, ενώ οι ανάγκες της βιωσιμότητας, της αειφορίας και της γενικότερης περιβαλλοντικής προστασίας επιβάλλουν νέα παραγωγικά και αναπτυξιακά πρότυπα. Βέβαια, θα πρέπει να σημειωθεί πως οι ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις, σε συνδυασμό με τη βελτίωση της ποιότητας και ποσότητας του ανθρώπινου κεφαλαίου, διαμορφώνουν νέες συνθήκες παραγωγής, διάθεσης, εμπορίας και ανταγωνισμού.

Επιπροσθέτως, ένα πρόβλημα που πρέπει να αντιμετωπιστεί είναι η υψηλή μεταβλητότητα των τιμών των τροφίμων σε διεθνές επίπεδο, μέσω της αύξησης της διαφάνειας της αγοράς, της αποτελεσματικότερης πληροφόρησης των παραγωγών και αγοραστών, της βελτίωσης του ρυθμιστικού πλαισίου και της βελτίωσης της παραγωγικότητας διαμέσου της ανάπτυξης πολιτικών για τα βιοκαύσιμα (FAO, 2011). Σε εγχώριο επίπεδο, η ανάγκη δημιουργίας μίας ολοκληρωμένης πολιτικής για την αγορά των τροφίμων, αναφορικά με την παραγωγική αλυσίδα, την καινοτομία και τη συνολική διαχείριση της αγοράς, είναι επιβεβλημένη. Στο πλαίσιο αυτό, υπάρχει ανάγκη ενίσχυσης των καινοτόμων επιχειρηματικών δράσεων και της χρηματοδότησης των επιχειρήσεων για τη χρήση της νέας τεχνολογίας και τη διαχείριση της πληροφορίας.

1.6 ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ

Παρά τις διεθνείς προκλήσεις και τα εγχώρια προβλήματα, ο ελληνικός κλάδος τροφίμων-ποτών έχει σημαντικές ευκαιρίες ανάπτυξης, όπως διαφαίνεται και από τη σχετική ανθεκτικότητά του στην τρέχουσα υφεσιακή περίοδο. Μεγάλες πολυεθνικές εταιρίες, όπως είναι η Nestle και η Coca Cola, συνεχίζουν να παράγουν μία ευρεία σειρά προϊόντων γραμμών, ενώ πολλές ελληνικές εταιρίες έχουν αναπτύξει τα τελευταία χρόνια ένα δυναμικό και συνεχώς εξελισσόμενο δίκτυο πωλήσεων στις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Παρά, λοιπόν, τη δυσμενή οικονομική συγκυρία, η Ελλάδα παρέχει ένα σημαντικό επιχειρηματικό περιβάλλον για τον κλάδο τροφίμων-ποτών, ιδιαίτερα σήμερα όπου οι ανάγκες για προϊόντα υγιεινής διατροφής είναι αυξημένες. Παραδειγματικά, η αυξανόμενη κατανάλωση ελαιόλαδου παγκοσμίως αποτελεί μία εξαιρετικά σημαντική ευκαιρία για τον κλάδο. Σύμφωνα με πρόσφατη έκθεση για τον κλάδο τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα, τα κυριότερα πλεονεκτήματα που παρουσιάζονται στη χώρα αναφορικά με την προσέλκυση ξένων επενδυτών είναι (xgrima.gr, 2011):

- ✓ Το σχετικά χαμηλό λειτουργικό κόστος
- ✓ Η αφθονία πρώτων υλών
- ✓ Η παραγωγή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά κανονιστικό και νομοθετικό πλαίσιο
- ✓ Ο υψηλός βαθμός προσβασιμότητας στις αναδυόμενες αγορές της Νοτιοανατολικής Ευρώπης
- ✓ Η εξοικείωση των Ελλήνων καταναλωτών με τα διεθνή διατροφικά πρότυπα
- ✓ Το καταρτισμένο και εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό
- ✓ Η διεθνής τάση για διατροφή βασισμένη στα μεσογειακά διατροφικά χαρακτηριστικά
- ✓ Η ανάπτυξη των μεσογειακών και βιολογικών προϊόντων, καθώς και των προϊόντων ΠΟΠ, όπως η φέτα, η σπιρουλίνα και η μαστίχα Χίου

Αναφορικά με τις αναπτυξιακές ευκαιρίες που παρουσιάζονται σε επίπεδο προϊόντος, ο κλάδος τροφίμων μπορεί να αναπτυχθεί μέσω του υποκλάδου της επεξεργασίας και παραγωγής κρέατος, καθώς τα τελευταία χρόνια το μερίδιο της εγχώριας παραγωγής στην κατανάλωση μειώνεται διαχρονικά, σε αντίθεση με την αύξηση της εισαγωγικής διείσδυσης (ICAP, 2011). Αυτό οφείλεται κυρίως στη μειωμένη ανταγωνιστικότητα των εγχώριων προϊόντων και στον κατακερματισμό της εγχώριας πρωτογενούς

αγροτικής παραγωγής, η οποία αποτελείται από ένα μεγάλο αριθμό κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων μικρής παραγωγικής δυναμικότητας. Έτσι, ο ελληνικός κλάδος τροφίμων, εκμεταλλευόμενος το γεγονός πως η ζήτηση του κρέατος είναι σχετικά ανελαστικής φύσης, μπορεί να αναπτυχθεί μέσω της αποτελεσματικότερης οργάνωσης της εγχώριας παραγωγής, της αναβάθμισης της ανταγωνιστικότητας των εγχώριων προϊόντων κρέατος και της καθετοποίησης των μονάδων παραγωγής και επεξεργασίας, με σκοπό την αύξηση των εξαγωγών και τη μείωση του βαθμού εισαγωγικής διείσδυσης.

Ακόμη, ένας υποκλάδος που μπορεί να αναπτυχθεί στο μέλλον είναι αυτός της βιολογικής γεωργίας, καθώς τα τελευταία χρόνια ιδιαίτερη έμφαση αποδίδεται στον υγιεινό τρόπο διατροφής. Σύμφωνα με στοιχεία της ICAP (2011), η συνολική αξία της εγχώριας αγοράς βιολογικών τροφίμων αυξήθηκε κατά 30% το 2008 σε σχέση με το 2007, ωστόσο το 57% της αξίας αυτής προέρχεται από εισαγόμενα βιολογικά τρόφιμα. Σημαντικές, λοιπόν, αναπτυξιακές ευκαιρίες παρουσιάζονται στην αγορά των βιολογικών τροφίμων, καθώς όλο και περισσότερες αλυσίδες λιανικής πώλησης επεκτείνονται στην εμπορία τους, ενώ η ζήτηση για βιολογικό ελαιόλαδο, βιολογικό κρασί και βιολογικά εσπεριδοειδή αυξάνεται διαχρονικά, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς.

Αυξημένη ζήτηση τα τελευταία χρόνια καταγράφεται και στην αγορά των τυποποιημένων αρτοπαρασκευασμάτων, ενώ παράλληλα παρατηρείται και αύξηση των μαζικών αγορών στα σούπερ μάρκετ. Το γεγονός πως η εγχώρια κατανάλωση των αρτοπαρασκευασμάτων καλύπτεται σχεδόν εξ ολοκλήρου από την εγχώρια παραγωγή και δεδομένου ότι οι εγχώριες μεγάλες αρτοβιομηχανίες είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένες σε επίπεδο διανομής και μηχανολογικού εξοπλισμού, προσφέρει περαιτέρω ευκαιρίες ανάπτυξης και διείσδυσης σε νέες αγορές, κυρίως σε αυτές της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, καθώς η ανταγωνιστικότητα αυτών των προϊόντων είναι ιδιαίτερα υψηλή. Το ίδιο ισχύει και για την αγορά παγωτού, καθώς μία σημαντική εξέλιξη των τελευταίων ετών που ευνοεί την ανάπτυξή της είναι τα προϊόντα ιδιωτικής ετικέτας, τα οποία έχουν αυξημένη ζήτηση από τους καταναλωτές.

Αναφορικά με τον κλάδο των ποτών, παρά το γεγονός ότι κινείται πτωτικά τα τελευταία χρόνια, ευκαιρίες ανάπτυξης εντοπίζονται στην αγορά της μύρας, καθώς από τα υπόλοιπα αλκοολούχα ποτά το μόνο εξαγόμενο προϊόν είναι το ούζο. Έτσι, η

αγορά της μύρας παρουσιάζει σημαντικά χαρακτηριστικά ανάπτυξης, καθώς έχει χαμηλότερη τιμή σε σχέση με τα ανταγωνιστικά αλκοολούχα ποτά, η εγχώρια παραγωγική βάση είναι αρκετά μεγάλη, υπάρχει πληθώρα σημείων διάθεσης και αυξημένος βαθμός προσβασιμότητας, ενώ οι εγχώριες συνθήκες παραγωγής είναι αρκετά ευνοϊκές (ICAP, 2011). Ο ελληνικός κλάδος ποτών μπορεί να αναπτυχθεί μέσω της αγοράς μύρας, εκμεταλλευόμενη την υψηλή τουριστική κίνηση, τη χαμηλή τιμή της και το γεγονός πως η χαμηλή περιεκτικότητά της σε αλκοόλ ευνοεί την κατανάλωση σε μεγάλες ποσότητες. Επίσης, σύμφωνα με μελέτη της ICAP (2011), τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία τάση μετατόπισης της ζήτησης μύρας από την «κρύα» αγορά (εστιατόρια κλπ) στη «ζεστή» (σπίτι), γεγονός που μπορεί να ενισχύσει την εγχώρια παραγωγή. Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί πως η αγορά των παραδοσιακών προϊόντων (δημητριακών, κρέατος, λαχανικών, φρούτων, ποτών) γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη τελευταία, λόγω της στροφής των καταναλωτών σε νέα πιο υγιεινά και ασφαλή διατροφικά πρότυπα και της βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου.

Σε γενικότερους όρους, για να επιτευχθεί η ανάπτυξη του εγχώριου μεταποιητικού τομέα του κλάδου τροφίμων-ποτών, υπάρχει ανάγκη δημιουργίας ενός κοινού πλαισίου που θα αφορά το σύνολο της αλυσίδας αξίας των επιμέρους υποκλάδων. Η μελέτη του IOBE (2011), σημειώνει πως οι απαιτούμενες προϋποθέσεις για τη στήριξη και ανάπτυξη του εγχώριου κλάδου τροφίμων-ποτών είναι:

- ✓ Η εξυγίανση και ο εκσυγχρονισμός του θεσμικού πλαισίου
- ✓ Η στήριξη μέσω χρηματοδοτήσεων της καινοτομίας, της έρευνας και της εκπαίδευσης του ανθρώπινου κεφαλαίου που απασχολείται στον κλάδο
- ✓ Η αναβάθμιση του διοικητικού πλαισίου
- ✓ Η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των εγχώριων προϊόντων μέσω της εξειδίκευσης

Ιδιαίτερα αναφορικά με τις νέες τεχνολογίες και την καινοτομική δραστηριότητα, αυτές μπορούν να εξελίξουν σημαντικά την εγχώρια παραγωγή και διάθεση των προϊόντων, αν συνδυαστούν βέβαια με την κατάλληλη εξειδίκευση του ανθρώπινου δυναμικού που απασχολείται σε όλο το φάσμα της αλυσίδας αξίας. Επίσης, ο εγχώριος κλάδος τροφίμων-ποτών πρέπει να εστιάσει στις εξαγωγές, ενισχύοντας το προφίλ εξωστρέφειας του κλάδου και δίνοντας έμφαση στα παραδοσιακά και

βιολογικά προϊόντα και στην ελληνική ποιότητα και ταυτότητα. Η έμφαση αυτή στην εξωστρέφεια και την ανάπτυξη των εξαγωγών μπορεί να επιτευχθεί μέσω αποτελεσματικότερης οργάνωσης του δικτύου διανομής και πώλησης, μέσω ανάπτυξης του εξαγωγικού μάρκετινγκ, δημιουργίας ενός ελληνικού brand τροφίμων, αποδοτικότερης διασύνδεσης του μεταποιητικού με τον παραγωγικό τομέα και ενίσχυσης των καινοτόμων επιχειρηματικών δράσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ο ΕΞΑΓΩΓΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΤΡΟΦΙΜΩΝ-ΠΟΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

2.1 ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ

Η εξαγωγικές επιδόσεις της Ελλάδας, σε γενικούς όρους, παραδοσιακά και πριν την ένταξη της χώρας στη ζώνη του ευρώ, διαμορφώνοντας κάτω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Ωστόσο, μετά το 2002, οι εξαγωγές καταγράφουν μία σταθερά ανοδική τάση, παραμένοντας όμως και πάλι χαμηλότερα από τις αντίστοιχες των ανεπτυγμένων χωρών του ευρωπαϊκού χώρου. Σε όρους ανταγωνιστικότητας, οι τιμές και το κόστος των εγχώριων προϊόντων υποχωρούν σταθερά τις τελευταίες δεκαετίες εντός της ΕΕ, με αποτέλεσμα το εξαγωγικό μερίδιο της χώρας να μειώνεται και να στρέφεται προς τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, στροφή που ευνοήθηκε από τη γεωγραφική εγγύτητα και την έντονη παρουσία ελληνικών επιχειρήσεων και χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων στις χώρες αυτές (Παπάζογλου, 2009). Παρόλα αυτά, το «άνοιγμα» της Ελλάδας στο διεθνές εμπόριο παραμένει περιορισμένο, κυρίως λόγω της μικρής παραγωγικής βάσης, της χαμηλής ανταγωνιστικότητας και της αναποτελεσματικής εμπορευματικής σύνθεσης.

Αναφορικά με τον εγχώριο κλάδο τροφίμων-ποτών, αυτός αποτελεί παραδοσιακά σημαντικό τμήμα των ελληνικών εξαγωγών, οι οποίες κατά βάση επηρεάζονται από το επίπεδο ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων. Επιπλέον, οι εξαγωγές αποτελούν σταθερά έναν κρίσιμο παράγοντα για τη βιωσιμότητα και κερδοφορία του κλάδου. Τα τελευταία χρόνια καταγράφεται μείωση της εισαγωγικής διείσδυσης σε σχέση με τα προηγούμενα έτη, με το εμπορικό έλλειμμα να διατηρείται σε σταθερά επίπεδα (IOBE, 2011). Στον παρακάτω Πίνακα 2 παρουσιάζεται το εξωτερικό εμπόριο του κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα για την περίοδο από το 2003 μέχρι και το 2010, καθώς και το αντίστοιχο εμπορικό ισοζύγιο στο σύνολο της χώρας για το ίδιο χρονικό διάστημα.

Πίνακας 2 Εξωτερικό εμπόριο τροφίμων-ποτών και συνόλου χώρας, 2003-2010 (εκ. ευρώ)

Έτος	Εξαγωγικό εμπόριο τρόφιμα-ποτά				Συνολικό εμπορικό ισοζύγιο
	Εισαγωγές	Εξαγωγές	Ροές εμπορίου	Εμπορικό ισοζύγιο	
2003	3.277	1.507	4.783	-1.770	-27.820
2004	3.500	1.361	4.861	-2.139	-30.108
2005	3.643	1.727	5.370	-1.916	-29.867
2006	4.077	2.032	6.109	-2.044	-34.143
2007	4.471	2.095	6.566	-2.376	-40.098
2008	4.966	2.260	7.226	-2.706	-45.008
2009	4.621	2.080	6.701	-2.542	-35.116
2010	4.572	2.299	6.864	-2.280	-31.776
%Μεταβολή	-1,2%	10,2%	2,4%	-10,3%	-9,5%

Πηγή: IOBE, 2011

Όπως παρατηρείται στον παραπάνω Πίνακα 2, οι εισαγωγές από το 2003 μέχρι και το 2008 είχαν ανοδική πορεία, η οποία αντιστρέφεται μετά το 2008 και μέχρι το 2010, όπου καταγράφεται βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου των ειδών τροφίμων-ποτών και αύξηση των εξαγωγών. Οι εξαγωγές αυξάνονται από το 2004 μέχρι και το 2008, ακολουθώντας αντίστροφη τάση για το επόμενο έτος, αλλά το 2010 αυξάνονται. Το 2010 το εμπορικό έλλειμμα μειώνεται κατά 10,3%, ακολουθώντας την τάση του συνόλου του εξαγωγικού εμπορίου της χώρας. Καθίσταται σαφές πως οι επιδράσεις της οικονομικής κρίσης είχαν ως αποτέλεσμα τη μείωση της κατανάλωσης και άρα τον περιορισμό της εισαγωγικής διείσδυσης, ενώ από την άλλη πλευρά οι εγχώριες επιχειρήσεις στην προσπάθειά τους να καταστούν βιώσιμες εστίασαν στις εξαγωγές, οι οποίες αυξήθηκαν ως συνέπεια της κρίσης.

Ακόμη, η συμμετοχή του κλάδου τροφίμων-ποτών στις συνολικές εξαγωγές της χώρας παρέμεινε σε υψηλά επίπεδα το 2010, καταγράφοντας αυξητική τάση, όπως παρουσιάζεται στον παρακάτω Πίνακα 3.

Πίνακας 3 Ποσοστό συμμετοχής κλάδου τροφίμων-ποτών στο σύνολο του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου

Έτος	Εισαγωγές	Εξαγωγές
2004	8,3%	11,1%
2005	8,3%	12,4%
2006	8,0%	12,3%
2007	7,8%	12,2%
2008	7,9%	12,6%
2009	9,3%	14,2%
2010	9,5%	14,1%

Πηγή: Eurostat, 2011

2.2 ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΑΝΑ ΥΠΟΚΛΑΔΟ

Στους παρακάτω Πίνακες 4 και 5 παρουσιάζονται οι εισαγωγές και οι εξαγωγές των υποκλάδων του συνολικού κλάδου τροφίμων-ποτών για τα έτη 2003 έως 2010.

Πίνακας 4 Εισαγωγές ανά υποκλάδο, 2003-2010 (εκ. ευρώ)

Υποκλάδος	2003	2005	2007	2008	2009	2010	Μεταβολή 2009-2010
Κρέας	753,3	893,2	938,2	1.070	1.051	999,2	-,5,7%
Γαλακτοκομία	570,4	595,9	731,3	771,4	686,8	725,7	5,7%
Αλευροποιία	31,4	30,5	49,0	59,9	68,6	54,1	-21,2%
Λίπη	131,3	142,6	238,8	325	247,2	267,7	8,3%
Παρασκευάσματα κρεάτων-ψαριών	102,0	111,0	138,4	153,7	158	160,4	1,5%
Ζάχαρα	60,0	111,8	210,5	228,1	175,2	212	21%
Κακάο	126,3	128,7	149,1	167,3	172,3	176,2	2,3%
Δημητριακά	215,7	239,3	28,1	318,8	296,8	291,2	-1,9%
Φρούτα-λαχανικά	173,8	173,5	240,5	241,7	213,5	205,8	-3,6
Παρασκευάσματα διατροφής	209,8	221,9	167,1	318	326	327,4	0,4
Ποτά	328,7	393,0	425,4	449	440,2	384,8	-12,6
Ζωοτροφές	243,2	244,5	361,2	402,1	364,1	368,7	1,3
Λοιπά	330,1	357,0	436,3	460,5	421,3	406,7	-35%
Σύνολο	3.276,5	3.642,9	4.471	4.966	4.621	4.572	-1,1%

Πηγή: IOBE, 2011

Πίνακας 5 Εξαγωγές ανά υποκλάδο, 2003-2010 (εκ. ευρώ)

Υποκλάδος	2003	2005	2007	2008	2009	2010	Μεταβολή 2009-2010
Κρέας	15,4	27,4	30,3	51	38,9	40,2	14,7%
Γαλακτοκομία	141,1	168,2	245,5	261	263	238,8	10,5%
Αλευροποιία	9,1	10,8	12,3	21,8	17,1	12,6	4,7%
Λίπη	319,1	391,1	356,7	368,7	300,7	296,2	-1,1%
Παρασκευάσματα κρεάτων-ψαριών	26,1	37,3	56,7	57,5	55,4	48,5	9,3%
Ζάχαρα	28,7	41,9	30,6	56,6	79	120,3	22,7%
Κακάο	13,6	12,2	11,2	11,7	12,1	15,4	1,8%
Δημητριακά	122,6	111	145	153,4	140,3	138,5	1,8%
Φρούτα-λαχανικά	444,7	516,2	703,5	714,4	631,7	725,7	7,2%
Παρασκευάσματα διατροφής	59,4	72,2	97,3	113,7	119,6	147,1	13,8%
Ποτά	138,1	136,2	157	179	178,7	175,4	3,5%
Ζωοτροφές	24,2	29,8	35,1	53,1	43,5	41,2	7,8%
Λοιπά	164,7	172,5	214,2	218,2	199,4	246,7	5,9%
Σύνολο	1.506,9	1.726,9	2.095	2.260	2.079,5	2.291,6	6,2%

Πηγή: IOBE, 2011

Όπως παρατηρείται στους παραπάνω Πίνακες 4 και 5, στους περισσότερους υποκλάδους του συνολικού κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα καταγράφεται πτώση την τελευταία διετία, με την υψηλότερη μείωση να εντοπίζεται στον υποκλάδο της αλευροποιίας, καθώς και στα ποτά και τα κρέατα. Το αποτέλεσμα αυτό από τη μία πλευρά αντανακλά τη μείωση της εγχώριας ζήτησης λόγω του περιορισμού της αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών, ειδικά για τους κλάδους του κρέατος και των ποτών, και από την άλλη πλευρά την υψηλή παραγωγική ικανότητα του κλάδου της αλευροποιίας, η οποία λόγω του υψηλού βαθμού ανταγωνιστικότητας και του προηγμένου τεχνολογικού εξοπλισμού μπορεί να καλύψει την εσωτερική ζήτηση αποτελεσματικά. Ωστόσο, μεγάλη αύξηση τα τελευταία χρόνια παρατηρείται στις εισαγωγές των υποκλάδων των ζαχαρωδών παρασκευασμάτων και των λιπών. Σημαντικό εύρημα των παραπάνω δεδομένων είναι πως οι υποκλάδοι του κρέατος και των γαλακτοκομικών προϊόντων αποτελούν πάνω από το 1/3 των εισαγωγών όλου του κλάδου, καταδεικνύοντας έτσι το έλλειμμα κάλυψης της εγχώριας ζήτησης, ο οποίος αντανακλά το αντίστοιχο έλλειμμα ανταγωνιστικότητας και τον υψηλό βαθμό κατακερματισμού της παραγωγής.

Από την άλλη πλευρά, παρατηρείται αυξητική τάση των εξαγωγών, ιδιαίτερα για το έτος 2010, για τους περισσότερους υποκλάδους, με μεγαλύτερη άνοδο να εντοπίζεται στα ζαχαρώδη παρασκευάσματα και τα παρασκευάσματα διατροφής. Μείωση παρατηρείται στους υποκλάδους της αλευροποιίας και των παρασκευασμάτων κρέατος και ψαριών, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό (57%) των συνολικών εξαγωγών αποσπών συνολικά οι υποκλάδοι των λαχανικών και φρούτων, των λιπών και των γαλακτοκομικών προϊόντων. Σε γενικότερους όρους, παρά τη συγκράτηση των εισαγωγών, παρατηρείται εμπορικό έλλειμμα για την πλειοψηφία των υποκλάδων διαχρονικά. Οι κατηγορίες με τα υψηλότερα εμπορικά ελλείμματα είναι το κρέας, τα γαλακτοκομικά είδη και οι ζωοτροφές. Στον παρακάτω Πίνακα 6 παρουσιάζεται το εμπορικό ισοζύγιο των υποκλάδων για το χρονικό διάστημα 2003-2010.

Πίνακας 6 Εμπορικό ισοζύγιο ανά υποκλάδο, 2003-2010 (εκ. ευρώ)

Υποκλάδος	2003	2005	2007	2008	2009	2010	Μεταβολή 2009-2010
Κρέας	-737,9	-865,8	-907,8	-	-	-950,9	-6,1%
				1.019,6	1.012,2		
Γαλακτοκομία	-429,3	-427,7	-485,8	-510,5	-423,5	-442,1	4,3%
Αλευροποιία	-22,3	-19,7	-36,8	-38,1	-51,5	-41,5	-19,4%
Λίπη	187,8	248,6	117,8	43,7	53,5	28,5	-46,9%
Παρασκευάσματα κρεάτων-ψαριών	-75,9	-73,7	-8,6	-96,3	-102,6	-111,8	9%
Ζάχαρα	-31,8	-69,8	-179,9	-171,5	-96,2	-91,7	-4,7%
Κακάο	-112,7	-116,5	-137,9	-155,6	-160,2	-160,8	0,4%
Δημητριακά	-93,1	-128,3	-140,1	-165,4	-156,5	-152,7	-2,5%
Φρούτα-λαχανικά	270,9	342,7	463	472,7	418,3	519,9	24,3%
Παρασκευάσματα διατροφής	-150,4	-149,7	-169,9	-204,3	-206,4	-180,3	-12,7%
Ποτά	-190,6	-256,8	-268,4	-270	-261,4	-209,4	-19,9%
Ζωοτροφές	-218,8	-214,6	-326,1	-349	-30,6	-327,5	2,1%
Λοιπά	-165,4	-184,5	-292,1-	-242,3	-221,5	-160	-27,9%
			2.706				
Σύνολο (-)	1.769,6	1.916	2.376		2.541,6	2.280,4	-10,3%

Πηγή: IOBE, 2011

2.3 ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ ΕΞΑΓΩΓΩΝ

Το μεγαλύτερο ποσοστό των εξαγωγών του εγχώριου κλάδου τροφίμων-ποτών προορίζεται προς τις χώρες της ΕΕ, ενώ οι δημοφιλέστερες χώρες εκτός ΕΕ είναι παραδοσιακά οι ΗΠΑ και η Ελβετία. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα δεδομένα, η γεωγραφική βάση των ελληνικών εξαγωγών του κλάδου τροφίμων-ποτών είναι αρκετά διευρυμένη, καθώς το ποσοστό προς τρίτες χώρες εκτός των βασικών είναι σταθερά υψηλό, γεγονός που δε συμβαίνει αντίστοιχα για τις εισαγωγές. Βέβαια, όπως και με τις εξαγωγές, έτσι για τις εισαγωγές η ΕΕ αποτελεί το βασικό εμπορικό έταίρο της Ελλάδας. Εντός ΕΕ, παραδοσιακά οι βασικότερες χώρες προορισμού των εξαγωγών είναι η Γερμανία και η Ιταλία, ενώ αυξητικές τάσεις καταγράφονται τα τελευταία χρόνια για τη Βουλγαρία και την Κύπρο, δεδομένης της εμπορικής επέκτασης της ελληνικής οικονομίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη.

Για την παρουσίαση μίας περισσότερο ολοκληρωμένης εικόνας του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας, είναι σημαντικό να σημειωθεί πως η ΕΕ αποτελεί το βασικότερο προμηθευτή προϊόντων τροφίμων-ποτών, αν και παρουσιάζεται μία αυξητική τάση των εισαγωγών και από τρίτες χώρες. Εντός ΕΕ, οι χώρες με τα μεγαλύτερα ποσοστά εισαγωγικής διείσδυσης είναι η Γερμανία, η Ολλανδία, η Γαλλία και η Ιταλία, ενώ εκτός ΕΕ, οι σημαντικότερες χώρες εισαγωγής τροφίμων-ποτών είναι η Αργεντινή. Γενικά, η προέλευση των εισαγωγών των προϊόντων αυτών στην Ελλάδα είναι σχετικά σταθερή τα τελευταία χρόνια, ακολουθώντας την τάση των συνολικών εισαγωγών.

Παράλληλα, οι σημαντικότερες χώρες προέλευσης των εισαγωγών και προορισμού των εξαγωγών σχεδόν ταυτίζονται, παρότι διαφοροποίηση παρατηρείται ως προς τη γεωγραφική διασπορά και το ποσοστό συμμετοχής των τρίτων χωρών. Αυτό γίνεται εύκολα αντιληπτό από το γεγονός πως μόνο το 2010, οι δέκα βασικότερες χώρες προέλευσης αποτελούσαν το 80,1% των συνολικών εισαγωγών προϊόντων τροφίμων-ποτών, ενώ για το ίδιο έτος οι δέκα βασικότερες χώρες προορισμού των εξαγωγών καταλαμβάνουν το ποσοστό της τάξης του 68,5%. Ομοίως, το σύνολο των εξαγωγών εκτός ΕΕ για το ίδιο έτος είναι 25,8% με μέσο όρο για το διάστημα 2003-2010 26,2%, ενώ το σύνολο των εισαγωγών εκτός ΕΕ είναι 14,2% και 14,1%, αντίστοιχα. Είναι λοιπόν, προφανές, πως από τη μία πλευρά η ΕΕ είναι ο βασικός εμπορικός εταίρος, αλλά από την άλλη πλευρά η εξαγωγική δραστηριότητα στην Ελλάδα

παρουσιάζει έντονες τάσεις διασποράς και διαφοροποίησης, κυρίως λόγω της χαμηλής ανταγωνιστικότητας των εγχώριων προϊόντων σε σχέση με τις χώρες της ΕΕ. Προς επιβεβαίωση των προαναφερθέντων, στους παρακάτω Πίνακες 7,8 και 9 παρουσιάζονται οι 10 σημαντικότερες χώρες προέλευσης και προορισμού των προϊόντων τροφίμων-ποτών για το διάστημα 2003-2010, καθώς και τα αντίστοιχα ποσοστά εντός και εκτός ΕΕ.

Πίνακας 7 Σημαντικότερες χώρες προέλευσης εισαγωγών, 2003-2010 (% επί του συνόλου)

Χώρα	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Μέσος Όρος
Γερμανία	15	15,7	15,7	15,9	16,8	16,3	15,8	16,7	16
Ολλανδία	17	18,2	18,7	18,2	15,3	15,4	15,5	15,8	16,8
Γαλλία	14,6	13,9	14,8	16,2	13,4	13,5	13,9	13	14,1
Ιταλία	12,1	11,5	11,1	11	10,8	11,4	11,9	11,3	11,4
Βέλγιο	5,9	5	4,6	4,6	5,8	5,3	5,2	5	5,2
Ισπανία	5,6	5,8	5,2	4,5	5,1	5,2	4,8	4,8	5,1
Ην. Βασίλειο	6	5,3	4,4	4,7	6,3	5,4	5,7	4,8	5,3
Δανία	4,2	3,8	3,3	3,7	3,5	3	3,7	3,6	3,6
Βουλγαρία	1,2	1,3	1,7	1,4	1,7	2,7	2,9	3,4	2
Αργεντινή	1,6	2	1,2	1,2	1,3	1	1,7	1,8	1,5
Τρίτες χώρες	16,9	17,6	19,3	18,6	20	20,8	18,8	19,9	19

Πηγή: Eurostat, 2011

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω Πίνακα 7, οι σημαντικότερες χώρες προέλευσης ειδών τροφίμων-ποτών είναι η Γερμανία, η Ολλανδία, η Ιταλία και η Γαλλία, καταδεικνύοντας τον υψηλό βαθμό ανταγωνιστικότητας των χωρών αυτών. Μάλιστα, οι 6 χώρες που βρίσκονται παραδοσιακά στις υψηλότερες θέσεις είναι εντός της Ευρωζώνης. Στον παρακάτω Πίνακα 8 παρουσιάζονται οι 10 σημαντικότερες χώρες προορισμού των προϊόντων του εγχώριου κλάδου τροφίμων-ποτών, μαζί με το αντίστοιχο ποσοστό των τρίτων χωρών.

Πίνακας 8 Σημαντικότερες χώρες προορισμού εξαγωγών, 2003-2010 (% επί του συνόλου)

Χώρα	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Μέσος Όρος
Γερμανία	18,2	19,7	16	15	15,9	16,8	17,9	17,1	17,1
Ιταλία	22,1	13,8	22,5	21,7	17,3	15,6	14,5	12,8	17,5
Βουλγαρία	2,3	2,7	2,5	2,7	3,8	6,3	6	8,3	4,3
Ην.	9	8,2	8	8,1	8,1	7,8	7,2	7,2	7,9
Βασίλειο									
Κύπρος	3,5	5,2	5,3	5,2	5,8	6	7,2	6,9	5,6
ΗΠΑ	6,8	7,7	6,4	6,2	7,8	5,7	5,6	5,7	6,5
Γαλλία	2,9	3,3	3,2	2,9	3,3	3,7	3,6	3,6	3,3
Ολλανδία	3,4	4,1	3,3	3	2,7	2,9	3,8	3,2	3,3
Ελβετία	0,7	0,9	0,6	0,6	0,6	1,3	2,1	2,3	1,2
Ρουμανία	0,9	1	0,8	1,2	2	2,5	2,9	2,3	1,7
Τρίτες χώρες	30,1	33,4	31,4	33,3	32,7	31,4	29,1	30,6	31,5

Πηγή: Eurostat, 2011

Πίνακας 9 Εισαγωγές – Εξαγωγές εντός και εκτός ΕΕ, 2003-2010 (%)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Μέσος Όρος
Εισαγωγές									
Εκτός ΕΕ	13,6	13,6	13,6	16,5	16,8	11,2	13,3	14,2	14,1
Εντός ΕΕ	86,4	86,4	86,4	93,2	94,3	70,8	86,7	85,8	86,3
Εξαγωγές									
Εκτός ΕΕ	26,5	29,6	25,4	28,4	26,3	23,9	24,1	25,8	26,2
Εντός ΕΕ	73,5	70,4	74,6	74,7	81,5	66,1	75,9	74,2	73,9

Πηγή: Eurostat, 2011

2.4 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

2.4.1 Βαθμός κάλυψης εισαγωγών

Ο βαθμός κάλυψης εισαγωγών αποτελεί ένα δείκτη που αντανακλά την αναλογία εισαγωγών-εξαγωγών. Σύμφωνα με στοιχεία του IOBE (2011), ο δείκτης αυτός για τα τελευταία χρόνια αναφορικά με τον ελληνικό κλάδο τροφίμων-ποτών είναι θετικός, καταδεικνύοντας πως το εξωτερικό εμπόριο αυτού του κλάδου είναι αποτελεσματικότερο σε σχέση με το εξωτερικό εμπόριο της χώρας. Παράλληλα, ο θετικός και υψηλός δείκτης κάλυψης εισαγωγών αναδεικνύει και τη σημαντικότητα του κλάδου τροφίμων-ποτών για την ανταγωνιστικότητα της χώρας και την ελληνική οικονομία. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως από το 2010 και μετά ο κλάδος τροφίμων-ποτών καταγράφει ενίσχυση του βαθμού κάλυψης εισαγωγών, λόγω της εξαιρετικά σημαντικής ενίσχυσης των εξαγωγών. Στον παρακάτω Πίνακα 10 παρουσιάζεται ο δείκτης κάλυψης εισαγωγών για το διάστημα 2003-2010 ανά υποκλάδο του κλάδου τροφίμων-ποτών.

Πίνακας 10 Βαθμός Κάλυψης Εισαγωγών (εισαγωγές/ εξαγωγές) (%), 2003-2010

Υποκλάδος	2003	2005	2007	2008	2009	2010	Μέσος όρος
Κρέας	2	3,1	3,2	4,8	3,7	4,1	3,1
Γαλακτοκομία	24,7	28,2	33,6	33,8	38,3	39,1	32,4
Αλευροποιία	29	35,4	25	36,4	25	23,2	29,6
Λίπη	243	274,4	149,3	113,5	121,7	110,6	175,3
Παρασκευάσματα κρεάτων-ψαριών	25,5	33,6	41	37,4	35,1	30,3	33,1
Ζάχαρα	47,4	37,5	14,5	24,8	45,1	56,8	38,2
Κακάο	10,8	9,5	7,5	7	7	8,7	8,5
Δημητριακά	56,9	46,4	50,9	48,1	47,3	47,6	48,1
Φρούτα-λαχανικά	255,9	297,4	292,5	295,6	296	352,7	291,5
Παρασκευάσματα διατροφής	28,3	32,5	36,4	35,8	36,7	44,9	34,6
Ποτά	42	34,7	36,9	39,9	40,6	45,6	39
Ζωοτροφές	10	12,2	9,7	13,2	12	11,2	11,4
Λοιπά	49,9	48,3	49,1	47,4	47,3	60,7	50
Σύνολο	46	47,4	46,9	45,5	45	50,1	46,2

Πηγή: IOBE, 2011

Όπως φαίνεται στον παραπάνω Πίνακα 10, η συντριπτική πλειοψηφία των υποκλάδων του συνολικού κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα καταγράφει βελτίωση κατά το διάστημα 2003-2010, καταδεικνύοντας την ενίσχυση της εξαγωγικής δραστηριότητας του κλάδου. Οι μόνοι υποκλάδοι που επιδεινώνονται είναι σταδιακά είναι αυτοί των προϊόντων ζαχάρων, κακάο και δημητριακών, αν και αυτός των προϊόντων ζαχάρου καταγράφει σημαντική βελτίωση μετά το 2009. Το 2010, επίσης, το μεγαλύτερο ποσοστό επιδείνωσης καταγράφει ο υποκλάδος των παρασκευασμάτων κρεάτων-ψαριών και το μεγαλύτερο ποσοστό βελτίωσης ο υποκλάδος των λαχανικών-φρούτων, ο οποίος αποδεικνύεται πως είναι ο ανταγωνιστικότερος όλων για το έτος 2010.

2.4.2 Δείκτης Balassa

Ο δείκτης Ballasa (εμπορικό ισοζύγιο/εμπορική ροή) αποτελεί ένα δείκτη υπολογισμού του ισοζυγίου εισαγωγών-εξαγωγών, ο οποίος αντανακλά την ανταγωνιστικότητα μίας χώρας σε εμπορικούς όρους. Όπως φαίνεται και στον παρακάτω Πίνακα 11, ο δείκτης Balassa για τον εγχώριο κλάδο τροφίμων ποτών είναι ελλειμματικός, λόγω του αρνητικού εμπορικού ισοζυγίου, αν και τοποθετείται σε θετικότερα επίπεδα σε σχέση με το συνολικό δείκτη ισοζυγίου της χώρας. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρείται πως οι υποκλάδοι των λιπών και των φρούτων-λαχανικών αποτελούν τους σταθερά την τελευταία επταετία τους πιο ανταγωνιστικούς κλάδους, καταγράφοντας θετικό δείκτη ισοζυγίου, ενώ οι υπόλοιποι κλάδοι διατηρούν για όλα τα έτη αρνητικό δείκτη. Οι χαμηλότερες τιμές του δείκτη καταγράφονται για τους υποκλάδους του κρέατος και των παρασκευασμάτων κακάο. Αναφορικά με το έτος 2010, σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία, φαίνεται πως το έτος αυτό η συνολική ανταγωνιστικότητα βελτιώνεται σε σχέση με όλο το προηγούμενο χρονικό διάστημα, παραμένοντας ωστόσο συνολικά σε σχετικά χαμηλά επίπεδα. Τέλος, τα προϊόντα αλευροποιίας και τα παρασκευάσματα κρέατος-ψαριών καταγράφουν την υψηλότερη βελτίωση το 2010 σε σχέση με τα προηγούμενα έτη, σε αντίθεση με τα ζαχαρώδη παρασκευάσματα, των οποίων το εμπορικό έλλειμμα επιδεινώνεται σημαντικά. Σε γενικότερους όρους, παρά το γεγονός πως ο κλάδος τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα είναι ανταγωνιστικότερος σε σχέση με τους υπόλοιπους κλάδους, παρόλα αυτά δεν μπορεί να συναχθεί πως αποτελεί έναν πραγματικά ανταγωνιστικό τομέα εντός της ΕΕ.

Πίνακας 11 Δείκτης Balassa (%), 2003-2010

Υποκλάδος	2003	2005	2007	2008	2009	2010	Μέσος όρος
Κρέας	-96	-94,1	-93,7	-90,9	-92,9	-92,2	-94
Γαλακτοκομία	-60,3	-56	-49,7	-49,4	-44,6	-43,8	-51,3
Αλευροποιία	-55,1	-47,7	-60	-46,6	-60	-62,3	-54,6
Λίπη	41,7	46,6	19,8	6,3	9,8	5	22,7
Παρασκευάσματα κρεάτων-ψαριών	-59,3	-49,7	-41,8	-45,6	-48,1	-53,5	-50,5
Ζάχαρα	-35,6	-45,5	-74,6	-60,2	-37,9	-27,6	-47,1
Κακάο	-80,5	-82,7	-86	-86,9	-86,9	-83,9	-84,4
Δημητριακά	-27,5	-36,6	-32,6	-35	-35,8	-35,5	-35,1
Φρούτα-λαχανικά	43,8	49,7	49,1	49,4	49,5	55,8	48,6
Παρασκευάσματα διατροφής	-55,9	-50,9	-46,6	-47,3	-46,3	-38	-48,8
Ποτά	-40,8	-48,5	-46,1	-43	-42,2	-37,4	-44
Ζωοτροφές	-81,8	-78,2	-82,3	-76,7	-78,7	-79,9	-76,6
Λοιπά	-33,4	-34,9	-34,1	-35,7	-35,8	-24,5	-33,4
Σύνολο	-37	-35,7	-36,2	-35,4	-37,9	-33,2	-36,9

Πηγή: IOBE, 2011

2.5 ΣΥΝΟΠΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Όπως διαπιστώνεται από την προηγούμενη ανάλυση, ο κλάδος τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα αποτελεί έναν από τους ανταγωνιστικότερους κλάδους σε όρους εξωτερικού εμπορίου, διατηρώντας υψηλό επίπεδο εξαγωγών. Παρόλα αυτά, και σε αυτόν τον κλάδο καταγράφεται υψηλό ποσοστό εισαγωγικής διείσδυσης και μάλιστα σε βασικά προϊόντα, όπως το κρέας. Τα δύο τελευταία χρόνια, λόγω της μείωσης της αγοραστικής δύναμης των Ελλήνων καταναλωτών και της προσπάθειας πλαισίωσης μίας περισσότερο εξωστρεφούς δραστηριοποίησης των εν λόγω επιχειρήσεων, καταγράφεται μία σημαντικά συρρίκνωση του εμπορικού ελλείμματος, γεγονός που οφείλεται στην άνοδο των εξαγωγών και στη σχετική μείωση των αντίστοιχων εισαγωγών. Το 2010 η συμμετοχή των εξαγωγών του εγχώριου κλάδου τροφίμων-ποτών στις συνολικές εξαγωγές της χώρας αντιστοιχεί σε ποσοστό της τάξης του 14,1%, ωστόσο η ανταγωνιστική του θέση παραμένει χαμηλή.

Η τελευταία διαπίστωση καταγράφεται τόσο στην αποτελεσματικότητα του εξωτερικού εμπορίου, όπως αυτή αποτυπώνεται στους αντίστοιχους δείκτες ισοζυγίου και κάλυψης εισαγωγών, όσο και το παρατηρούμενο σταθερό εμπορικό έλλειμμα για τα τελευταία χρόνια. Είναι προφανές, πως η εγχώρια κατανάλωση καλύπτεται σε ένα μεγάλο ποσοστό από τις εισαγωγές, προερχόμενες κυρίως από χώρες εντός ΕΕ, γεγονός που αποδίδεται κατά βάση στη χαμηλή ανταγωνιστικότητα τιμής και κόστους των εγχώριων προϊόντων, καθώς και στον κατακερματισμό της παραγωγής. Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί πως ο ελληνικός κλάδος τροφίμων-ποτών παρουσιάζει θετικότερη εικόνα αναφορικά με το εξωτερικό εμπόριο σε σχέση με τους υπόλοιπους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, αναδεικνύοντας με τον τρόπο αυτό τη σημαντικότητα των εν λόγω προϊόντων για την πορεία της οικονομίας και της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Επιπροσθέτως, αποτελεί σημαντική διαπίστωση πως ο βασικότερος εμπορικός εταίρος της Ελλάδας, τόσο αναφορικά με τις συνολικές εισαγωγές και εξαγωγές όσο και σε σχέση με τις αντίστοιχες του κλάδου τροφίμων-ποτών, είναι η ΕΕ, με τη Γερμανία και την Ιταλία να αναδεικνύονται ως οι δημοφιλέστεροι προορισμοί των εγχώριων προϊόντων. Ωστόσο, οι εξαγωγές του κλάδου παρουσιάζουν σημαντικότερη γεωγραφική διασπορά σε σχέση με τις εισαγωγές, καθώς το ποσοστό των εξαγωγών σε χώρες εκτός της ΕΕ είναι μεγαλύτερο. Βέβαια, αυτό φανερώνει, δεδομένης και της εξωστρέφειας του κλάδου, τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων σε σχέση με τις χώρες της ΕΕ, με αποτέλεσμα να μην είναι σε θέση αυτά να ανταγωνιστούν τα αντίστοιχα προϊόντα που προέρχονται από χώρες με μεγάλη και συγκεντρωμένη παραγωγή. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός, πως ο βασικότερος προμηθευτής προϊόντων τροφίμων-ποτών της χώρας είναι η ΕΕ, και μάλιστα οι ανεπτυγμένες χώρες, όπως η Γερμανία, η Ολλανδία, η Γαλλία και η Ιταλία., ενώ παράλληλα στις πρώτες δέκα χώρες εισαγωγικής διείσδυσης η μόνη χώρα εκτός ΕΕ είναι η Αργεντινή.

Παρόλο το εμπορικό έλλειμμα και τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα, η βιομηχανία τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα παραμένει ένας από τους πιο δυναμικούς κλάδους της ελληνικής μεταποίησης, δεδομένου και του ισχυρού πλήγματος που δέχθηκε το 2008 λόγω της οικονομικής κρίσης σε όρους απασχόλησης, προστιθέμενης αξίας, κύκλου εργασιών, παραγωγής και επενδύσεων, ιδιαίτερα για τις μικρότερες επιχειρήσεις του κλάδου, οι οποίες αποτελούν και τη συντριπτική του πλειοψηφία. Βέβαια, οι μεγάλες

επιχειρήσεις του κλάδου, οι οποίες απασχολούν πάνω από 250 άτομα, αν και αντιστοιχούν σε πολύ μικρό ποσοστό, αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο ποσοστό του κύκλου εργασιών και του εξωτερικού εμπορίου. Μάλιστα, το 2011 παρατηρήθηκε μείωση της βιομηχανικής παραγωγής του κλάδου, η οποία όμως είναι χαμηλότερη της συνολικής μεταποίησης στη χώρα, καταδεικνύοντας την ανθεκτικότητά του στην περίοδο της κρίσης.

Ακόμη, ο ελληνικός κλάδος τροφίμων-ποτών εμπεριέχει επιμέρους δραστηριότητες με σημαντικά εμπορικά πλεονάσματα, ειδικά στους υποκλάδους των παρασκευασμάτων λαχανικών-φρούτων και των λιπών. Οι υποκλάδοι αυτοί αντιστοιχούν σε σημαντικό μερίδιο των συνολικών εξαγωγών του κλάδου, καταγράφοντας σταθερά εμπορικά πλεονάσματα και ενισχύοντας, μάλιστα, εν μέσω κρίσης, τη θέση τους στις αντίστοιχες ευρωπαϊκές εξαγωγές. Πιο συγκεκριμένα, ο υποκλάδος της επεξεργασίας και συντήρησης λαχανικών-φρούτων καταγράφει τον 3^ο υψηλότερο δείκτη Balassa, γεγονός που αντανακλά το υψηλό επίπεδο ανταγωνιστικότητάς του. Τέλος, ο υποκλάδος της παραγωγής γαλακτοκομικών προϊόντων καταγράφει σημαντική επέκταση της εξαγωγικής του δραστηριότητας, αν και σε εγχώριο επίπεδο συνεχίζει να παρουσιάζει σημαντικό εμπορικό έλλειμμα.

Η πορεία των εξαγωγών του ελληνικού κλάδου τροφίμων-ποτών συνάδει σε μεγάλο βαθμό με την αντίστοιχη πορεία των συνολικών εξαγωγικών επιδόσεων της χώρας κατά τα τελευταία χρόνια. Πιο συγκεκριμένα, οι χαμηλή εξαγωγική επίδοση της χώρας αποδίδεται εν πολλοίς στο έλλειμμα ανταγωνιστικότητας των εγχώριων προϊόντων, όπως καταγράφεται στις σημαντικές αποκλίσεις των δεικτών ανταγωνιστικότητας της Ελλάδας σε σχέση με χώρες τόσο εντός όσο και εκτός ΕΕ. Όπως αναφέρουν οι Μανασσάκη και συν (2010), το έλλειμμα διεθνούς ανταγωνιστικότητας της χώρας οφείλεται στην εξέλιξη του εγχώριου επιπέδου τιμών και κόστους εργασίας σε σχέση με τις χώρες της Ευρωζώνης, στο βαθμό εμπορικού ανοίγματος της χώρας προς τις χώρες εκτός αυτής, καθώς και στην αναποτελεσματική κλαδική και προϊόντική διάρθρωση των εξαγωγών της. Μάλιστα, οι ερευνητές αποδεικνύουν πως ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες που συνέβαλλαν στη μείωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της χώρας κατά το χρονικό διάστημα 2001-2008 είναι ο σχετικά υψηλότερος πληθωρισμός σε σχέση με τους εμπορικούς της εταίρους, λόγω της ανόδου του κόστους εργασίας, της αύξηση

των περιθωρίων κέρδους σε πολλούς κλάδους και της υπερβάλλουσας εγχώριας ζήτησης σε σχέση με την αντίστοιχη παραγωγή.

Σύμφωνα με δεδομένα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η ανταγωνιστικότητα της Ελλάδας την τελευταία δεκαετία έχει υποβαθμιστεί σημαντικά. Προς επιβεβαίωση αυτής της διαπίστωσης, η ανταγωνιστική θέση της Ελλάδας, παρά τη σταδιακή της βελτίωση από το 1999 μέχρι και το 2003, άρχισε να υποχωρεί σημαντικά κατά την τελευταία επταετία, ενώ κατά τη διετία 2009-2010 κατατάχθηκε 71^η μεταξύ 133 χωρών, σύμφωνα με το δείκτη Global Competitiveness Index (European Commission, 2010). Μεταξύ των χωρών της Ευρωζώνης, η Ελλάδα κατατάσσεται τελευταία βάσει του ίδιου δείκτη, καθώς και του δείκτη IMD. Μάλιστα, βάσει του δείκτη ανταγωνιστικότητας IMD, η Ελλάδα από το 2007 χάνει σημαντικό μέρος της ανταγωνιστικότητάς της σταθερά και κατατάσσεται το 2009 52^η μεταξύ 57 χωρών παγκοσμίως (Gafiso, 2009). Επίσης, σύμφωνα με στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας, η Ελλάδα για το 2010 κατατάσσεται 106^η σε σύνολο 183 χωρών σε όρους ανταγωνιστικότητας, ενώ για την περίοδο 1995-2009 η συνολική ανταγωνιστικότητα της χώρας είναι σημαντικά χαμηλότερη τόσο σε σχέση με τις χώρες της Ευρωζώνης όσο και διεθνώς.

Συμπερασματικά, η συνολική πορεία των εξαγωγών της χώρας κρίνεται ανεπαρκής, δεδομένου του υψηλού ανταγωνισμού που αντιμετώπισαν τα ελληνικά προϊόντα και από τρίτες χώρες, όπως η Κίνα. Αυτό ισχύει παρά τη σημαντική αναδιάρθρωση των προορισμών των ελληνικών εξαγωγών προς τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Οι Αθανάσογλου και συν (2010) σημειώνουν πως η ανεπαρκής εξαγωγική επίδοση της Ελλάδας οφείλεται στο αναποτελεσματικό τεχνολογικό επίπεδο των ελληνικών εξαγωγών, στην εμπορευματική σύνθεση των ελληνικών προϊόντων και στη χαμηλή ανταγωνιστικότητά τους. Επίσης, οι ερευνητές αναφέρουν πως η αποτυχία των οικονομικών πολιτικών να ενισχύσουν την ανταγωνιστικότητα της χώρας σε όρους εκτός των τιμών, είχε ως αποτέλεσμα την υποχώρηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των ελληνικών προϊόντων κατά τα προηγούμενα χρόνια και πριν τη είσοδο της χώρας στο ευρώ. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγουν και οι Athanasoglou & Bardaka (2010), οι οποίοι εκτιμώντας υποδείγματα χρονολογικών σειρών, αποδεικνύουν πως οι ελληνικές εξαγωγικές επιδόσεις επηρεάζονται περισσότερο από το εισόδημα του εξωτερικού και την ανταγωνιστικότητα των παραγόντων εκτός των τιμών. Τέλος, οι Αθανάσογλου και συν (2010) αναφέρουν πως

η αρνητική συμβολή της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων σε μεταβλητές εκτός τιμών και το αναποτελεσματικό πρότυπο ανάπτυξης της εμπορευματικής σύνθεσης των εγχώριων εξαγωγών, έχουν ως αποτέλεσμα οι ελληνικές εξαγωγές να βελτιώνονται σε χαμηλότερους ρυθμούς σε σχέση με τους αντίστοιχους ρυθμούς του παγκόσμιου εμπορίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΕΞΑΓΩΓΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

3.1 ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Η θεωρία του διεθνούς εμπορίου υποθέτει πως η αύξηση των εξαγωγών επιδρά θετικά στην οικονομική μεγέθυνση, η οποία μετράται σε όρους ΑΕΠ, καθώς διευκολύνει την αξιοποίηση των οικονομιών κλίμακας και μειώνει το δεσμευτικό περιορισμό του ξένου συναλλάγματος για την αύξηση των εισαγωγών κεφαλαιουχικών και ενδιάμεσων αγαθών (Helpman & Krugman, 1985). Επίσης, η αύξηση των εξαγωγών σε μία χώρα ενισχύει την ανταγωνιστικότητά της και προωθεί τη διάδοση της τεχνολογία σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα. Παραδοσιακά, έχει υποτεθεί πως οι εξαγωγές αποτελούν εξωγενή μεταβλητή της εγχώριας παραγωγής, ωστόσο η υπόθεση αυτή μπορεί να μην ισχύει, καθώς η παραγωγή επηρεάζει τις εξαγωγές.

Σε πρόωρες μελέτες, ο Kaldor (1967), αποδεικνύει σχέσεις αιτιότητας μεταξύ εξαγωγών και παραγωγής μέσω σε ένα μοντέλο οικονομικής μεγέθυνσης, επισημαίνοντας πως ο ρυθμός ανάπτυξης έχει θετική επίδραση στο ρυθμό της παραγωγικότητας, και η βελτιωμένη παραγωγικότητα ή το μειωμένο κόστος ανά μονάδα προϊόντος λειτουργεί ως κίνητρο για την αύξηση των εξαγωγών. Επίσης, οι Greenaway & Sapsford (1994) έχουν αποδείξει πως οι εξαγωγές προωθούν την οικονομική μεγέθυνση, καθώς σε μία επαυξημένη συνάρτηση παραγωγής, η πραγματική παραγωγή εξαρτάται από το κεφάλαιο, την εργασία και άλλες μακροοικονομικές μεταβλητές, όπως είναι οι εξαγωγές και η βιομηχανική παραγωγή. Η θετική συσχέτιση μεταξύ αύξησης των εξαγωγών και θετικού πραγματικού ρυθμού ανάπτυξης επισημαίνεται στη διεθνή βιβλιογραφία ως υπόθεση του «κινητήριου μοχλού των εξαγωγών» (“export-led hypothesis”), αντανakλώντας τις πολιτικές που προσανατολίζονται στις εξαγωγές και την ενίσχυση της οικονομικής μεγέθυνσης.

Ωστόσο, δεν υπάρχουν ακόμα σαφείς αποδείξεις για το αν υφίσταται μία μακροχρόνια και σταθερή σχέση μεταξύ των βασικών αυτών μακροοικονομικών μεταβλητών, καθώς τα ερευνητικά αποτελέσματα περιέχουν αντικρουόμενα

συμπεράσματα. Από τη μία πλευρά, υπάρχουν μελέτες οι οποίες υποστηρίζουν τη σχέση μεταξύ εξαγωγών και ρυθμού ανάπτυξης (Balassa, 1978; Chow, 1987; Thornton, 1997; Xu, 1998), ενώ από την άλλη πλευρά πλήθος ερευνητών αρνούνται την ισχύ της υπόθεσης «του κινητήριου μοχλού των εξαγωγών» (Granger, 1969; Afxentiou & Serletis, 1991).

Σε πιο πρόσφατες μελέτες, ο Darrat (1986), εξετάζοντας το Χονγκ Κονγκ, τη Νότια Κορέα, τη Σιγκαπούρη και την Ταϊβάν, δεν αποδεικνύει αιτιότητα με κατεύθυνση από τις εξαγωγές προς την οικονομική μεγέθυνση σε καμία από τις εξεταζόμενες χώρες, αν και στην περίπτωση της Ταϊβάν, αποδεικνύει θετική σχέση των δύο με κατεύθυνση από την οικονομική ανάπτυξη προς την αύξηση των εξαγωγών. Ο Erfani (1999), εξετάζοντας την αιτιώδη σχέση μεταξύ οικονομικής απόδοσης και εξαγωγών για την περίοδο από το 1965 μέχρι και το 1995 για τις αναπτυσσόμενες χώρες της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής, καταδεικνύει πως υπάρχει θετική και στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ εξαγωγών και οικονομικής ανάπτυξης, καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως οι εξαγωγές οδηγούν σε υψηλότερο ποσοστό παραγωγής. Ο Vohra (2001) δείχνει πως η σχέση μεταξύ εξαγωγών και ανάπτυξης στην Ινδία, το Πακιστάν, τις Φιλιππίνες, τη Μαλαισία και την Ταϊλάνδη από το 1973 μέχρι και το 1993 επηρεάζεται από το οικονομικό επίπεδο της χώρας. Πιο συγκεκριμένα, όταν μία χώρα έχει φτάσει σε έναν συγκεκριμένο επίπεδο ανάπτυξης, τότε οι εξαγωγές έχουν θετική επίδραση στην οικονομική μεγέθυνση, γεγονός που αποδεικνύει τη σημασία των φιλελεύθερων πολιτικών για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων μέσω της επιδίωξης στρατηγικών ανάπτυξης των εξαγωγών.

Πιο πρόσφατα, ο Subasat (2002), εξετάζοντας τις εμπειρικές σχέσεις μεταξύ εξαγωγών και ρυθμού ανάπτυξης, δείχνει πως οι χώρες που έχουν περισσότερο εξαγωγικό προσανατολισμό, όπως είναι αυτές του μεσαίου εισοδήματος, αναπτύσσονται ταχύτερα από ότι οι χώρες που δεν προσανατολίζονται στην ανάπτυξη των εξαγωγών. Αντιθέτως, η προώθηση των εξαγωγών δεν έχει στατιστικά σημαντική επίδραση στο ρυθμό ανάπτυξης για χώρες χαμηλού και υψηλού εισοδήματος. Ο Balaguer (2002) εξετάζει την υπόθεση του «κινητήριου μοχλού των εξαγωγών» για την Ισπανία από το 1961 μέχρι και το 2000 κατά την περίοδο της απελευθέρωσης του εμπορίου, αποδεικνύει πως η διαρθρωτική αλλαγή της σύνθεσης των εξαγωγών αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, ενώ διαπιστώνεται πως οι εξαγωγές έχουν θετική επίδραση στην πραγματική

παραγωγή. Ωστόσο, ο Amavilah (2003), διερευνώντας το ρόλο των εξαγωγών στην οικονομική ανάπτυξη της Ναμίμπια από το 1968 μέχρι το 1992, δεν επιβεβαιώνει τη θετική και στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ εξαγωγών και επιτάχυνσης της οικονομίας.

Το 2003, ο Lin αποδεικνύει πως στην Κίνα μία αύξηση 10% των εξαγωγών οδηγεί σε αντίστοιχη αύξηση 1% στο ΑΕΠ της χώρας για τη δεκαετία του 1990, ενώ ο Shirazi (2004), εξετάζοντας τη βραχυχρόνια και μακροχρόνια σχέση ισορροπίας μεταξύ πραγματικών εξαγωγών, πραγματικών εισαγωγών και ρυθμού ανάπτυξης με τη μέθοδο της συνολοκλήρωσης κατά Granger στην Κίνα για την περίοδο από το 1960 μέχρι και το 2003, αποδεικνύει μία μακροχρόνια σχέση μεταξύ εισαγωγών, εξαγωγών και ρυθμού ανάπτυξης, μονόδρομη στατιστικά σημαντική αιτιότητα ανάμεσα σε εξαγωγές και παραγωγή και μη στατιστικά σημαντική σχέση αιτιότητας ανάμεσα σε εισαγωγές και εξαγωγές. Ο Mah (2005) εξετάζει, ομοίως, τη σχέση αιτιότητας μεταξύ εξαγωγών και οικονομικής ανάπτυξης, καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως η επέκταση των εξαγωγών αποτελεί ανεπαρκή μεταβλητή για την εξήγηση της αύξησης του πραγματικού ρυθμού ανάπτυξης.

Ο Tang (2006), επίσης, αποδεικνύει πως δεν υφίσταται μακροχρόνια σχέση μεταξύ εξαγωγών, ΑΕΠ και εισαγωγών, ενώ δείχνει περαιτέρω πως δεν υπάρχει μακροχρόνια και βραχυχρόνια αιτιότητα μεταξύ εξαγωγικής επέκτασης και ρυθμού ανάπτυξης στην Κίνα. Επίσης, ο ερευνητής συμπεραίνει πως ο ρυθμός ανάπτυξης δεν αιτιάζει με τις εισαγωγές σε βραχυχρόνια περίοδο κατά Granger. Επιπροσθέτως, ο Jordaan (2007) εξετάζοντας τις σχέσεις αιτιότητας ανάμεσα στις εξαγωγές και το ΑΕΠ στη Ναμίμπια για την περίοδο από το 1970 μέχρι και το 2005, αποδεικνύει ότι οι εξαγωγές αιτιάζουν με το ΑΕΠ και με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, συμπεραίνοντας πως οι εξαγωγικές επεκτατικές πολιτικές μέσω της παροχής διαφόρων κινήτρων έχουν θετικές επιδράσεις στην οικονομική μεγέθυνση. Τέλος, ο Pazim (2009) διερευνά την ισχύ της υπόθεσης των εξαγωγών ως κινητήριου μοχλού της ανάπτυξης σε τρεις χώρες, βρίσκοντας μη στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ του μεγέθους του εθνικού εισοδήματος και του μεγέθους των εξαγωγών, καθώς και μη αιτιώδη σχέση ανάμεσα σε εξαγωγές και ρυθμό ανάπτυξης.

3.2 ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΚΑΙ ΑΕΠ

Όπως προαναφέρθηκε, η σχέση μεταξύ εξαγωγών και οικονομικής ανάπτυξης αποτελεί ένα σημαντικό ζήτημα αντιπαράθεσης μεταξύ των οικονομολόγων, καθώς εντοπίζονται τέσσερις πιθανές σχέσεις μεταξύ τους, αυτή του «κινητήριου μοχλού» (“export-led growth – ELG), αυτή των εξαγωγών που οδηγούνται από την ανάπτυξη (“growth-driven export – GDE), η σχέση ανάδρασης μεταξύ των δύο, και, τέλος, είναι πιθανό να μην υφίσταται καμία σχέση. Μερικοί από τους ερευνητές διαπιστώνουν μονόδρομη αιτιότητα, μερικοί αμφίδρομοι και άλλοι καμία σχέση αιτιότητας μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και εξαγωγών. Παραδειγματικά, ο Konya (2006), διερευνώντας τη σχέση αιτιότητας μεταξύ πραγματικών εξαγωγών και ΑΕΠ σε 24 χώρες του ΟΟΣΑ από το 1960 μέχρι το 1997, αποδεικνύει μονόδρομη αιτιότητα από τις εξαγωγές στο ΑΕΠ σε 8 από αυτές, μονόδρομη αιτιότητα από το ΑΕΠ στις εξαγωγές για 7 χώρες και αμφίδρομη αιτιότητα στις χώρες του Καναδά, της Φιλανδίας και της Ολλανδίας, ενώ για μερικές από αυτές δεν αποδεικνύεται καμία στατιστικά σημαντική σχέση αιτιότητας. Ο Galimberti (2009), διερευνώντας τη σχέση ELG σε 72 χώρες για την περίοδο 1974-2003, εστιάζοντας στις μεταβλητές του ΑΕΠ ανά εργαζόμενο, του αποθέματος κεφαλαίου και του μεριδίου των εξαγωγών στο ΑΕΠ, παρουσιάζει ισχυρές αποδείξεις για την ισχύ της σχέσης αυτής.

Οι Bahmani-Oskooee et al (1991), εξετάζοντας την αιτιώδη σχέση μεταξύ αύξησης των εξαγωγών και ΑΕΠ και αντίθετα για 20 χώρες, αποδεικνύει επίσης την ισχύ της σχέσης ELG, ενώ ο Fosu (1990), διερευνώντας τη σχέση σύνθεσης των εξαγωγών και ΑΕΠ σε αναπτυσσόμενες χώρες την περίοδο 1960-1980, υποστηρίζει πως θετικό αντίκτυπο στο ΑΕΠ έχουν μόνο οι εξαγωγές του μεταποιητικού τομέα. Οι Amoateng & Amoako (1996), εξετάζουν τις αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ εξαγωγών, εξωτερικού χρέους και ΑΕΠ στις χώρες της Αφρικής, βρίσκοντας αμφίδρομη σχέση μεταξύ των τριών μεταβλητών, ενώ ο Islam (1998), εξετάζοντας τη σχέση μεταξύ εξαγωγών και ΑΕΠ σε 15 Ασιατικές χώρες για την περίοδο 1967-1991, δείχνει πως η εξαγωγική επέκταση προκαλεί αύξηση του ΑΕΠ για τα 2/3 των εξεταζόμενων χωρών. Μάλιστα, ο ερευνητής σημειώνει πως οι χώρες που διατηρούν μεγάλο δημόσιο τομέα και αυξημένα επίπεδα ΑΕΠ και αυτές που είναι λιγότερο ευάλωτες σε εξωγενείς οικονομικές κρίσεις, είναι πιθανότερο να ωφελούνται από στρατηγικές προώθησης των εξαγωγών.

Στις Σκανδιναβικές χώρες, οι Hatemi & Irandoust (2000) βρίσκουν αιτιότητα μίας κατεύθυνσης ανάμεσα στο ΑΕΠ και την αύξηση των εξαγωγών στη Δανία και αμφίδρομη αιτιότητα στη Φιλανδία, τη Νορβηγία και τη Σουηδία, ενώ ο Hatemi (2002) βρίσκει αμφίδρομη σχέση μεταξύ των δύο μεγεθών στην Ιαπωνία, όπου η επέκταση των εξαγωγών αποτελεί παραδοσιακά αναπόσπαστο μέρος της διαδικασίας οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. Στις αναπτυσσόμενες χώρες, έχει αποδειχθεί πως υπάρχει αμφίδρομη σχέση μεταξύ εξαγωγών και ΑΕΠ στη Βουλγαρία, αιτιότητα από τις εισαγωγές και τις εξαγωγές στο ΑΕΠ στην Τσεχία, ενώ στην Πολωνία υπάρχουν αποδείξεις πως οι εξαγωγές επηρεάζουν θετικά το ΑΕΠ (Awokuse, 2007). Ωστόσο, οι Reppas & Christopoulos (2005) υποστηρίζουν πως σε ένα δείγμα 22 λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών στην Ασία και την Αφρική για την περίοδο από το 1960 μέχρι το 1999, το ΑΕΠ επηρεάζει στατιστικά σημαντικά τις εξαγωγές αλλά η σχέση αυτή δεν ισχύει και αντίστροφα.

Στον Ασιατικό χώρο, οι Tang & Lai (2011), διερευνώντας την υπόθεση ELG και εξετάζοντας τις σχέσεις εξαγωγές-ΑΕΠ και εξαγωγές-ΑΕΠ-συναλλαγματική ισοτιμία, υποστηρίζουν πως η υπόθεση είναι έγκυρη μόνο για τις περιπτώσεις του Χονγκ Κονγκ και της Σιγκαπούρης, ενώ η σχέση εξαγωγές-ΑΕΠ-συναλλαγματική ισοτιμία ισχύει για όλες τις εξεταζόμενες οικονομίες. Ακόμη, οι Cetintaw & Barisik (2009), εξετάζουν τη σχέση μεταξύ εισαγωγών, εξαγωγών και ΑΕΠ σε 13 μεταβατικές οικονομίες, καταδεικνύοντας πως το ΑΕΠ επηρεάζεται περισσότερο από την αύξηση της ζήτησης των εισαγωγών, ενώ παράλληλα εντοπίζουν αμφίδρομη αιτιότητα μεταξύ εισαγωγών και εξαγωγών. Τέλος, οι Parida & Sahoo (2007) αποδεικνύουν πως η υπόθεση ELG ισχύει για τις χώρες της Ινδίας, του Πακιστάν, του Βαγκλαντές και της Σρι Λάνκα, ενώ στατιστικά σημαντικά σχέση εντοπίζεται μεταξύ ΑΕΠ και εξαγωγών βιομηχανικών προϊόντων.

3.3 ΕΞΑΓΩΓΕΣ, ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ, ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΕΡΓΙΑ

Η σύγχρονη ερευνητική βιβλιογραφία έχει αποδείξει δύο δίαυλους μέσω των οποίων το εμπόριο επηρεάζει την απασχόληση. Οι Hasan et al (2007), υποστηρίζουν πως οι εισαγωγές, κυρίως αυτές που αφορούν ενδιάμεσα αγαθά, επηρεάζουν σημαντικά την απασχόληση, ενώ η απελευθέρωση του εμπορίου διευκολύνει την εισαγωγή προϊόντων ευρύτερης ποικιλίας, αυξάνοντας την ελαστικότητα υποκατάστασης της

εργασίας σε σχέση με όλες τις άλλες εισροές της παραγωγής. Με άλλα λόγια, νέα εισαγόμενα αγαθά και κεφάλαια μπορούν να υποκαταστήσουν τις υπηρεσίες των εργαζομένων, γεγονός το οποίο αποκαλείται «φαινόμενο της υποκατάστασης». Από την άλλη πλευρά, υποστηρίζεται πως οι εξαγωγές έχουν θετικό αντίκτυπο στο επίπεδο παραγωγής, τείνοντας με τον τρόπο αυτό να αυξάνουν την απασχόληση (Sen, 2008). Το φαινόμενο αυτό αποτελεί το δεύτερο κανάλι μέσω του οποίου το εξωτερικό εμπόριο επηρεάζει την απασχόληση, ονομαζόμενο ως «αποτέλεσμα κλίμακας».

Η απελευθέρωση του εμπορίου κατά τα προηγούμενα χρόνια έχει επιφέρει διάφορα αποτελέσματα στην απασχόληση. Ο Onaran (2008) αποδεικνύει πως στις βιομηχανίες μεταποίησης στην Αυστρία για το χρονικό διάστημα από το 1990 μέχρι το 2005, η απασχόληση μειώθηκε κατά 1,8% λόγω του αυξημένου βαθμού εισαγωγικής διείσδυσης. Ακόμη και σε ανεπτυγμένες χώρες, όπως οι ΗΠΑ, η απασχόληση αυξήθηκε με το άνοιγμα του εξωτερικού εμπορίου. Για παράδειγμα, οι Feenstra & Hansan (1996) αποδεικνύουν πως η αύξηση του εισαγωγικού ανταγωνισμού είχε σημαντικές επιπτώσεις στη μείωση της απασχόλησης στις ΗΠΑ, αν και οι Davis & Mishra (2007) υποστηρίζουν πως το αποτέλεσμα αυτό εξαρτάται από το αν οι εισαγωγές αφορούν υποκατάστατα ή συμπληρωματικά της παραγωγής αγαθά. Έτσι, αν οι εισαγωγές δεν αφορούν υποκατάστατα της εγχώριας παραγωγής αγαθά αλλά συμπληρωματικές εισροές, τότε υπάρχει πιθανότητα οι εισαγωγές να έχουν θετικό αντίκτυπο στην απασχόληση.

Ο Revenga (1997), διερευνώντας τη συμπληρωματική σχέση μεταξύ εισαγωγών εισροών και απασχόλησης στο Μεξικό κατά τη δεκαετία του 1980, δείχνει πως η απελευθέρωση του εμπορίου επηρεάζει σημαντικά την απασχόληση και την ανεργία, ενώ το αποτέλεσμα αυτό δεν επιβεβαιώνουν οι Abdi & Edwards (2002) για τη Νότια Αφρική, αντίστοιχα. Από την άποψη αυτή, ο Beaulieu (2000) βρίσκει πως το ελεύθερο εξωτερικό εμπόριο είναι άμεσα υπεύθυνο για μία σημαντική απώλεια θέσεων εργασίας στις μεταποιητικές βιομηχανίες του Καναδά, ενώ ο Feliciano (2001) υποστηρίζει πως οι επιδράσεις των μεταρρυθμίσεων του εμπορίου δεν είναι σημαντικές για την απασχόληση στο Μεξικό. Γενικότερα, καθίσταται προφανές πως η σχέση απασχόλησης, εξωτερικού εμπορίου και εξαγωγών δεν είναι σταθερή και πιθανόν να εξαρτάται από το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης μίας χώρας, καθώς υποστηρίζεται πως μετά από ένα συγκεκριμένο σημείο ανάπτυξης τα οφέλη των εξαγωγών για μία χώρα μειώνονται.

Στις ΗΠΑ, οι οποίες αποτελούν μία από τις περισσότερο ανεπτυγμένες οικονομικά χώρες, τα ερευνητικά αποτελέσματα σχετικά με τη σύνδεση εξαγωγών, αύξησης της απασχόλησης και ανεργίας είναι συγκεχυμένα. Ο Erickson (1989) καταδεικνύει θετική και στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ επέκτασης των εξαγωγών, οικονομικής ανάπτυξης και αύξησης της απασχόλησης, ενώ από την άλλη πλευρά, οι Richardson & Rindal (1995) βρίσκουν πως η ισχυρές εξαγωγές επιδόσεις συσχετίζονται αρνητικά με την ανάπτυξη και την απασχόληση σε ορισμένους βιομηχανικούς τομείς. Τέλος, ο Leichenko (2000), βρίσκει ισχυρές αποδείξεις πως η σχέση μεταξύ εξαγωγικών επιδόσεων, οικονομικής μεγέθυνσης και απασχόλησης είναι αντικρουόμενη στις ΗΠΑ, καθώς η αιτιότητα μεταξύ των τριών αυτών μεγεθών είναι θετική, είτε αρνητική ή ακόμα και μη στατιστικά σημαντική για τις διάφορες Πολιτείες.

Στην ΕΕ, επίσης τα ερευνητικά αποτελέσματα αναφορικά με τη σχέση απασχόλησης, ανεργίας και εξαγωγών είναι αντικρουόμενα. Ωστόσο, σύμφωνα με έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η απασχόληση στην ΕΕ για την περίοδο 2000-2007 έχει ενισχυθεί σημαντικά λόγω του εξωτερικού εμπορίου αναφορικά με τις υπόλοιπες χώρες του κόσμου, συμπεριλαμβάνοντας ωστόσο όχι μόνο τις θέσεις εργασίας στις εξαγωγικές επιχειρήσεις αλλά και αυτές που αφορούν επιχειρήσεις που παρέχουν εισροές που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή εξαγόμενων προϊόντων και υπηρεσιών. Επίσης, η έκθεση αναφέρει πως η εξέλιξη της απασχόλησης σε σχέση με το εξωτερικό εμπόριο είναι περισσότερο περίπλοκη σε επίπεδο κράτους-μέλους της ΕΕ, αντανακλώντας τα διαφορά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά κάθε οικονομίας (European Commission, 2012).

Πιο συγκεκριμένα, οι εξαγωγές σε επίπεδο ΕΕ αποδεικνύονται εξαιρετικά σημαντικές για τη δημιουργία θέσεων εργασίας, καθώς μεταξύ 2000-2007, ο αριθμός των θέσεων αυτών που υποστηρίζεται από τις εξωκοινοτικές εξαγωγές αυξήθηκε κατά 3 εκατομμύρια, αυξάνοντας το συνολικό αριθμό σε 25 εκατομμύρια, συνεισφέροντας στο συνολικό ποσοστό της απασχόλησης περίπου 10,3%. Επίσης, οι εξαγωγές των βιομηχανικών προϊόντων εξακολουθούν να είναι η κινητήρια δύναμη για τη δημιουργία θέσεων εργασίας, υποστηρίζοντας περίπου 15,7 εκατομμύρια θέσεις μόνο για το 2007. Ωστόσο, από αυτά τα 5,7 εκατομμύρια αφορούν στην πραγματικότητα θέσεις απασχόλησης σε κλάδους υπηρεσιών των εξαγωγών (European Commission, 2012). Ακόμη, η έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αποδεικνύει πως ο ακρογωνιαίος

λίθος της αύξησης της απασχόλησης λόγω των εξαγωγών είναι η Ενιαία Αγορά της ΕΕ, ενώ τα τελευταία χρόνια το προφίλ των εξαγωγών της ΕΕ αλλάζει συνεχώς, με αναπόφευκτα αποτελέσματα στην αγορά εργασίας, καθώς οι ευρωπαϊκές εξαγωγές εμφανίζουν έντονα φαινόμενα καθετοποίησης με ξένους προμηθευτές, χρησιμοποιώντας όλο και περισσότερο εισαγόμενες εισροές για την παραγωγή εξαγόμενων προϊόντων και υπηρεσιών.

3.4 ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΚΑΙ ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ

Ο πληθωρισμός αποτελεί ένα μέγεθος το οποίο συνδέεται άμεσα με την οικονομική ανάπτυξη, αν και το είδος των επιδράσεων του στο ΑΕΠ μίας χώρας δεν είναι σαφές, λόγω και του αντίκτυπου της πληθωριστικής αβεβαιότητας. Ως τέτοιο μέγεθος, ο πληθωρισμός είναι πιθανό να επηρεάζει τις εξαγωγές, καθώς συνδέεται αντιστρόφως ανάλογα με τις πραγματικές συναλλαγματικές ισοτιμίες όσο οι ονομαστικές συναλλαγματικές ισοτιμίες δεν προσαρμόζονται γρήγορα στις τιμές. Επίσης, ο Βαγγο (1995) υποστηρίζει πως ο πληθωρισμός, οι εξαγωγές του πρωτογενούς τομέα και η γεωργική παραγωγή αποτελούν προσδιοριστικές μεταβλητές για διάφορες διαστάσεις της αναποτελεσματικότητας μίας οικονομίας, επηρεάζοντας το ρυθμό ανάπτυξης μέσω των συνολικών εξαγωγών μίας χώρας.

Ακόμη, μέσω της ανατίμησης ενός νομίσματος και των συναφών οικονομικών στρεβλώσεων που συμβαίνουν λόγω αυτής, ο πληθωρισμός μπορεί να μειώσει τις εξαγωγές, ενώ αν οι εισαγωγές και οι εξαγωγές μπορούν να αυξήσουν την αποδοτικότητα και την οικονομική ανάπτυξη μέσω των κερδών του εξωτερικού εμπορίου, η εξάρτηση των εξαγωγών από τον πληθωρισμό αυξάνεται, με μετέπειτα αρνητικές συνέπειες στο ΑΕΠ. Σημαντικό είναι επίσης το φαινόμενο πως παραδοσιακά οι χώρες με υψηλό πληθωριστικό επίπεδο τείνουν να εξάγουν λιγότερο από ότι οι χώρες με χαμηλότερο πληθωρισμό.

Επιπροσθέτως, είναι σημαντικό να σημειωθεί πως η σχέση μεταξύ πληθωρισμού και εξαγωγών δεν οδηγείται αποκλειστικά από το φαινόμενο της υπερτίμησης ή υποτίμησης μίας συναλλαγματικής ισοτιμίας, αλλά και από τις επιπτώσεις του πληθωρισμού σε μία οικονομία. Ο υψηλός πληθωρισμός στρεβλώνει την παραγωγή, μειώνοντας την αποταμίευση και την ποιότητα των επενδύσεων λόγω της μείωσης των πραγματικών επιτοκίων. Το αποτέλεσμα αυτού του φαινομένου είναι η

επιτάχυνση της καθαρής απόσβεσης του κεφαλαίου. Επίσης, ο υψηλός πληθωρισμός μπορεί να αποτελεί ένα σύμπτωμα της οικονομικής κακοδιαχείρισης, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα μόνιμα ελλείμματα του κρατικού προϋπολογισμού, του αναποτελεσματικού χρηματοπιστωτικού τομέα που αντανακλάται σε ευάλωτες κεφαλαιακά τράπεζες και χρηματοπιστωτικές αγορές, καθώς και άλλων παραγόντων, όπως είναι οι πολιτικές και κοινωνικές αναταραχές (Bruno & Easterly, 1998). Συμπερασματικά, ο υψηλός πληθωρισμός, όπως και η πληθωριστική αβεβαιότητα, μπορούν να επιβραδύνουν τις εξαγωγές μέσω όλων των παραπάνω καναλιών.

Για παράδειγμα, σε μία έρευνα του Gylfason (1997), ο οποίος εξέτασε τη σχέση πληθωρισμού και εξαγωγών στο Χονγκ Κονγκ και στην Κορέα για την περίοδο από το 1985 μέχρι το 1994, δεν αποκλείεται η έντονη εξαγωγική δραστηριότητα να συνδυάζεται με την ταχεία, βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη σε ένα επίπεδο μέτριας αύξησης του πληθωρισμού. Η αιτία αυτής της σχέσης μπορεί να εκτείνεται προς δύο κατευθύνσεις. Για παράδειγμα, η ταχεία οικονομική μεγέθυνση μπορεί να συμβάλλει στη σταθερότητα των τιμών μέσω της ενίσχυσης της φορολογικής βάσης, με αποτέλεσμα τη μείωση της ανάγκης για εκτύπωση χρήματος για τη χρηματοδότηση των ελλειμμάτων των κρατικών προϋπολογισμών, και μέσω της μείωσης του κινδύνου πληθωριστικής αύξησης και κόστους παραγωγής.

Γενικότερα, η σχέση μεταξύ εξαγωγών και πληθωρισμού διαμεσολαβείται από τις επιδράσεις του πληθωρισμού στην οικονομική ανάπτυξη και πιο συγκεκριμένα στο ΑΕΠ. Ωστόσο, δεν υπάρχουν ακόμα σαφείς αποδείξεις για το αν ο πληθωρισμός είναι ευνοϊκός ή επιζήμιος για το ρυθμό ανάπτυξης, καθώς οι οικονομολόγοι δεν έχουν καταλήξει σε μία ομοφωνία αναφορικά με τη σχέση αυτή, αλλά κυρίως με τα επίπεδα του πληθωρισμού μετά από τα οποία μία οικονομία επιβραδύνεται. Για παράδειγμα, οι Mallik & Chowdhury (2001) υποστηρίζουν πως η χαμηλός πληθωρισμός συσχετίζεται θετικά με το ρυθμό ανάπτυξης και την αύξηση των εξαγωγών, ενώ ο Gylfason (1999) δείχνει πως μία αύξηση του πληθωρισμού κατά 5% μειώνει το ΑΕΠ μίας χώρας. Επίσης, ο Hodge (2006) διαπιστώνει πως ο πληθωρισμός οδηγεί προς τα κάτω την οικονομική μεγέθυνση στη Νότια Αφρική για μία περίοδο 20 ετών, ενώ ο Lim (2004) επισημαίνει την ανάγκη αποτελεσματικής διαχείρισης του πληθωρισμού με σκοπό τη σταθεροποίηση των τιμών και την ανάπτυξη της οικονομίας.

3.5 ΕΞΑΓΩΓΕΣ, ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΧΡΕΟΣ

Η οικονομική ανάπτυξη σε όρους ΑΕΠ μίας χώρας ενδέχεται να επηρεάζεται και από το εξωτερικό της χρέος, με αντίστοιχες συνέπειες και στις εξαγωγικές της επιδόσεις. Αυτές οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των τριών μεγεθών προέρχονται βασικά από το γεγονός πως το υπερβολικό χρέος μίας οικονομίας επιδεινώνει την αύξηση της παραγωγικότητας. Αυτό συμβαίνει διότι οποιαδήποτε δραστηριότητα που απαιτεί καταβολή δαπανών χάρη της μελλοντικής αυξημένης παραγωγής αποθαρρύνεται λόγω του χρέους (Miller et al, 2000). Με τον τρόπο αυτό οι κυβερνήσεις πιθανόν να έχουν λιγότερα κίνητρα για να αναλάβουν δύσκολες πολιτικές μεταρρύθμισης με αρχικό υψηλό πολιτικό και οικονομικό κόστος, με αποτέλεσμα το «φτωχότερο» πολιτικό περιβάλλον να συμβάλλει σε μείωση της παραγωγικότητας.

Ομοίως, τα υψηλά επίπεδα χρέους προκαλούν αβεβαιότητα, με αποτέλεσμα το χρέος να περιορίζει την οικονομική ανάπτυξη είτε μέσω της συσσώρευσης του κεφαλαίου είτε μέσω της παραγωγικότητας. Ειδικά σε χώρες χαμηλού εισοδήματος που αντιμετωπίζουν δυσκολίες εξυπηρέτησης του χρέους τους, όπως συμβαίνει στην Ελλάδα, δημιουργούνται αμφιβολίες αναφορικά με το μέρος του χρέους που θα εξυπηρετηθεί πραγματικά από ίδιους πόρους. Έτσι, οι επενδύσεις υπό ένα τέτοιο καθεστώς αμφιβολίας και ασταθούς μακροοικονομικού περιβάλλοντος, ακόμα και όταν μερικά οικονομικά μεγέθη δείχνουν σημάδια βελτίωσης, μειώνονται, καθώς οι επενδυτές εξακολουθούν να ασκούν το δικαίωμά αναμονής, αναλογιζόμενοι το ενδεχόμενο επένδυσης σε δαπανηρά και μη αναστρέψιμα επενδυτικά έργα (Serven, 1997). Εκτός αυτού, ένα αβέβαιο οικονομικό περιβάλλον μπορεί να οδηγεί σε κακώς τοποθετημένα και φτωχότερα επενδυτικά έργα, γεγονός που και πάλι οδηγεί σε φαινόμενα μείωσης της παραγωγικότητας.

Ένας αριθμός μελετών έχει αποδείξει πως τα μεγέθη του εξωτερικού χρέους και των εξαγωγών συνδέονται μέσω των επιδράσεων του εξωτερικού χρέους στην οικονομική ανάπτυξη, αν και η φύση της σύνδεσης αυτής δεν είναι σαφής. Για παράδειγμα, ο Ramamurti (1992) βρίσκει πως υπάρχει αρνητική συσχέτιση μεταξύ εξωτερικού χρέους και οικονομικής ανάπτυξης, ενώ ο Levy (1988) αποδεικνύει πως το εξωτερικό χρέος έχει θετικές επιδράσεις στο ρυθμό ανάπτυξης. Ο Fry (1989) υποστηρίζει πως το εξωτερικό χρέος επηρεάζει αρνητικά την αποταμίευση και τις επενδύσεις στις αναπτυσσόμενες χώρες, ενώ ο Islam (1992) διαπιστώνει πως οι εξωτερικοί

οικονομικοί πόροι δεν συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη μίας χώρας όσο οι εσωτερικοί. Τέλος, οι Amoateng & Amoako (1996), εξετάζουν τις αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ εξαγωγών, εξωτερικού χρέους και ΑΕΠ στις χώρες της Αφρικής, βρίσκοντας αμφίδρομη σχέση μεταξύ των τριών μεταβλητών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΟΙΚΟΝΟΜΕΤΡΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ

4.1 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Όπως παρουσιάστηκε έως τώρα ο κλάδος των τροφίμων-ποτών γενικά κρίνεται αρκετά ανθεκτικός στην οικονομική κρίση. Σε μια περίοδο που τα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη της χώρας μας, όπως το ΑΕΠ, η ανεργία, το δημόσιο χρέος και ο πληθωρισμός μεταβάλλονται με γρήγορους ρυθμούς προς το χειρότερο το παραγόμενο προϊόν, οι εξαγωγές, οι επενδύσεις και τα οικονομικά αποτελέσματα του κλάδου εμμέσω της κρίσης χωρίς κατ' ανάγκη να αυξάνονται παραμένουν σταθεροί. Η παρούσα οικονομετρική εφαρμογή, σκοπό έχει να σκιαγραφήσει μέσω ποσοτικών μεθόδων την επιρροή που ασκούν τα βασικά μακροοικονομικά δεδομένα της χώρας μας στις εξαγωγές του κλάδου τροφίμων-ποτών τόσο σε βραχυχρόνιο όσο και σε μακροχρόνιο επίπεδο.

4.2 ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΕΤΡΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Οι χρονολογικές σειρές των δεδομένων αναφέρονται σε ένα πλήθος 49 χρόνων και αφορούν τα έτη 1962 έως και 2010 και αποτελούνται από τις εξαγωγές του κλάδου τροφίμων-ποτών ως ποσοστό επί του συνόλου εμπορευμάτων της χώρας μας, το ΑΕΠ της Ελλάδας σε εκατομμύρια ευρώ, το ποσοστό του πληθωρισμού της χώρας μας, το ποσοστό της ανεργίας επί του συνόλου του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας, το εξωτερικό χρέος της χώρας σαν ποσοστό επί του ΑΕΠ, με βάση τα παραπάνω δεδομένα σχηματιστήκαν οι μεταβλητές που χρησιμοποιούνται στην οικονομετρική μελέτη μας. Οι πηγές άντλησης των δεδομένων μας ήταν όσον αφορά τις εξαγωγές του κλάδου Τροφίμων και Ποτών το International Statistical Yearbook (ISY), όσον αφορά το ΑΕΠ και τον πληθωρισμό η βάση δεδομένων του ΟΟΣΑ (OECD) και όσον αφορά τα ποσοστά του Δημόσιου χρέους και της ανεργίας η βάση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (AMECO).

Η μελέτη μας χωρίζεται σε δυο υποενότητες. Στην πρώτη υποενότητα σκιαγραφείται η σχέση ανάμεσα στις παρουσιαζόμενες μακροοικονομικές μεταβλητές και τις εξαγωγές του κλάδου τροφίμων-ποτών μέσω δυμεταβλητών γραμμικών παλινδρομήσεων με τη χρήση της μεθόδου Ελαχίστων Τετραγώνων (Ordinary Least Squares-OLS) αλλά και η ύπαρξη τυχόν διαθρωτικών μεταβολών στους εκτιμημένους συντελεστές μέσω του Chow breakpoint test με έτος αναφοράς το 2007 όπου ήταν και η χρονιά ουσιαστικά έναρξης της οικονομικής κρίσης στη χώρα μας.

Στη δεύτερη υποενότητα και με την εφαρμογή του Granger Causality test, σκιαγραφείται η ύπαρξη ή μη τυχόν αιτιώδους σχέσης ανάμεσα στις εξαγωγές του κλάδου τροφίμων-ποτών και στο ΑΕΠ, την ανεργία, το Δημόσιο χρέος και τον πληθωρισμό.

4.3 ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΗ ΜΟΝΤΕΛΩΝ OLS

Για την εκτίμηση των αποτελεσμάτων μας του πρώτου σκέλους της οικονομετρικής μελέτης ουσιαστικά στηρίζομαστε στην εφαρμογή απλών OLS παλινδρομήσεων θέτοντας σαν εξαρτημένη μεταβλητή τις εξαγωγές του κλάδου τροφίμων-ποτών και σαν ανεξάρτητη κάθε φορά μια εκ των ελεγχόμενων μακροοικονομικών μεταβλητών.

Συνεπώς οι τέσσερις εξισώσεις παλινδρόμησης που δημιουργούνται είναι οι :

$$food\ exports_t = b_0 + b_1gdp_t + u_t \quad (1)$$

$$food\ exports_t = b_0 + b_1unemployment_t + u_t \quad (2)$$

$$food\ exports_t = b_0 + b_1debt_t + u_t \quad (3)$$

$$food\ exports_t = b_0 + b_1inflation_t + u_t \quad (4)$$

Αποσαφηνίζοντας τις μεταβλητές μας, κατά σειρά αυτές απεικονίζονται :

food exports: Εξαγωγές κλάδου τροφίμων-ποτών ως ποσοστό επί του συνόλου των εξαγωγών εμπορευμάτων

gdp: Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

unemployment: Ποσοστό ανεργίας επί του συνόλου του ενεργού οικονομικά πληθυσμού

debt: Δημόσιο χρέος

inflation: Πληθωρισμός

u: Ο διαταρακτικός όρος

4.4 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΠΑΛΙΝΔΡΟΜΗΣΕΩΝ OLS

Τα αποτελέσματα των μοντέλων παλινδρόμησης παρουσιάζονται στον πίνακα 12.

Πίνακας 12: Αποτελέσματα παλινδρομήσεων OLS

Ind. variable	Sign	t	p-value	
gdp	-	-5.129	0.000	***
unemployment	-	-3.348	0.001	***
debt	-	-6.062	0.000	***
inflation	-	-2.173	0.034	**

** Ο συντελεστής είναι στατιστικά σημαντικός σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha=5\%$

*** Ο συντελεστής είναι στατιστικά σημαντικός σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha=5\%$

Ερμηνεύοντας τα αποτελέσματα μας παρατηρούμε ότι όλες οι εξεταζόμενες ερμηνευτικές μεταβλητές επηρεάζουν στατιστικά σημαντικά τις εξαγωγές του κλάδου τροφίμων-ποτών. Συγκεκριμένα, το πρόσημο των συντελεστών όλων των ανεξάρτητων μεταβλητών είναι αρνητικό, γεγονός που καταδεικνύει ότι μια μείωση του Ακαθάριστου Εγχωρίου προϊόντος, του δείκτη της ανεργίας, το Δημοσίου χρέους της χώρας αλλά και του πληθωρισμού οδηγεί σε ταυτόχρονη αύξηση του ποσοστού των εξαγωγών του κλάδου τροφίμων-ποτών επί των συνολικών εξαγωγών της χώρας και το αντίστροφο.

Όσον αφορά την επιρροή που ασκεί το ΑΕΠ στις εξαγωγές του κλάδου αυτή φαίνεται να είναι αρνητική, γεγονός που εξηγείται από το ότι η ανθεκτικότητα των εξαγωγών του κλάδου είναι εξαιρετικά έντονη ακόμα και σε περιόδους που το παραγόμενο προϊόν τείνει να συρρικνώνεται σημαντικά. Παράλληλα, όπως είναι φυσικό οι εξαγωγές παρουσιάζουν αρνητική σχέση με τις υπόλοιπες τρεις εξεταζόμενες μεταβλητές γεγονός που συμφωνεί απόλυτα με την οικονομική θεωρία, καθώς η μείωση της ανεργίας, του χρέους και του πληθωρισμού, όπως είναι φυσικό ασκεί θετική επίδραση στις εξαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών.

4.5 ΕΛΕΓΧΟΣ ΔΙΑΘΡΩΤΙΚΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΣΤΟΥ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

Προχωρώντας στην εφαρμογή έλεγχου διαθρωτικής μεταβολής μέσω Chow test, ώστε να διαπιστωθεί η σταθερότητα των συντελεστών των εκτιμημένων υποδειγμάτων πριν και μετά το 2007 όπου ορίζεται σαν η χρονολογία που παρατηρούνται οι απαρχές των κρισιακών φαινομένων στη χώρα μας, ώστε να διαπιστωθεί αν η εκτιμημένες σχέσεις επιρροής που ασκούν τα βασικά μακροοικονομικά δεδομένα που εξετάζονται στη μελέτη μας μετά την έναρξη της κρίσης, λαμβάνουμε τα κάτωθι αποτελέσματα:

Πίνακας 13 Chow tests

Ind. variable	F-statistic	p-value
gdp	0.852	0.433
unemployment	0.894	0.415
debt	0.738	0.483
inflation	3.481	0.039

Ο έλεγχος Chow για την ύπαρξη διαθρωτικής μεταβολής στους εκτιμημένους συντελεστές, θεωρεί σαν μηδενική υπόθεση τη σταθερότητα των συντελεστών των εκτιμώμενων μοντέλων. Όπως παρατηρούμε, τα αποτελέσματα μας επιβεβαιώνουν τα θεωρητικά μας ευρήματα, ότι δηλαδή ο κλάδος τροφίμων-ποτών και ειδικότερα οι εξαγωγές του, δεν επηρεάζονται σε σημαντικό βαθμό από τα κρισιακά φαινόμενα που δρουν στη χώρα καθώς οι υψηλές p-values του έλεγχου (>0.05) συνιστούν τη μη

απόρριψη της μηδενικής υπόθεσης της σταθερότητας των εκτιμημένων συντελεστών όσον αφορά το ΑΕΠ, την ανεργία και το Δημόσιο χρέος. Αντίθετα, όσον αφορά τον πληθωρισμό το p-value του έλεγχου Chow ισούται με 0,039 γεγονός που καταδεικνύει την ύπαρξη διαρθρωτικής μεταβολής στον εκτιμημένο συντελεστή του υποδείγματος που θέτει σαν ερμηνευτική μεταβλητή το συγκεκριμένο μέγεθος, γεγονός που εξηγείται από την εξαιρετικά υψηλή μεταβλητότητα που παρουσιάζει ο πληθωρισμός μετά την έναρξη της κρίσης σε σχέση με τα προηγούμενα έτη.

4.6 ΑΙΤΙΟΤΗΤΑ ΚΑΤΑ GRANGER

Μια στατιστική σχέση, όσο δυνατή και αν είναι, δεν μπορεί να προσδιορίσει την αιτιώδη συνάφεια ανάμεσα σε δυο ή περισσότερες μεταβλητές. Έτσι αν και η ανάλυση παλινδρομήσεως είναι η ανάλυση της εξαρτήσεως ανάμεσα σε δυο ή περισσότερες μεταβλητές, εντούτοις, δε συνεπάγεται αιτιότητα. Το είδος της αιτιώδους σχέσης μπορεί να διαφέρει καθώς η μεταβολές μιας μεταβλητής μπορεί να προηγούνται ή να έπονται ή να είναι σύγχρονες των μεταβολών μιας άλλης μεταβλητής. Η διαπίστωση της προηγήσεως είναι ο σκοπός της ανάλυσης αιτιότητας γνωστής ως αιτιότητα κατά Granger (Granger Causality) (Χρήστου, 2008).

Για την αποσαφήνιση της διαδικασίας εκτίμησης της αιτιότητας κατά Granger, θεωρούμε τα ακόλουθα υποδείγματα:

$$Y_t = \sum_{i=1}^m a_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i X_{t-i} + u_t \quad (1)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \gamma_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \delta_i X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Με βάση τα παραπάνω υποδείγματα, διακρίνουμε τις περιπτώσεις (Χρήστου, 2008):

1. Οι συντελεστές β_i των μεταβλητών X_{t-i} στην (1) να είναι στατιστικά σημαντικοί, ενώ οι συντελεστές γ_i των Y_{t-i} στην (2) δεν είναι στατιστικά διαφορετικοί από το μηδέν. Στην περίπτωση αυτή παρατηρείται αιτιότητα κατά Granger από την X προς την Y .

2. Οι συντελεστές β_i των μεταβλητών X_{t-1} στην (1) δεν είναι στατιστικά σημαντικοί, ενώ οι συντελεστές γ_i των Y_{t-1} στην (2) είναι στατιστικά σημαντικοί. Στην περίπτωση αυτή παρατηρείται αιτιότητα κατά Granger από την Y προς την X .

3. Οι συντελεστές τόσο β_i των μεταβλητών X_{t-1} στην (1) και οι συντελεστές γ_i των Y_{t-1} στην (2) είναι στατιστικά διαφορετικοί από το μηδέν. Στην περίπτωση αυτή παρατηρείται αμφίδρομη αιτιότητα κατά Granger.

4. Οι συντελεστές τόσο β_i των μεταβλητών X_{t-1} στην (1) και οι συντελεστές γ_i των Y_{t-1} στην (2) δεν είναι στατιστικά διαφορετικοί από το μηδέν. Στην περίπτωση αυτή παρατηρείται ανεξαρτησία κατά Granger.

Κατά συνέπεια, η εκτίμηση της αιτιότητας κατά Granger εξετάζει τη μηδενική υπόθεση μια μεταβλητή αιτιάσει την άλλη με ταυτόχρονο έλεγχο της στατιστικής σημαντικότητας των εκτιμημένων συντελεστών.

Με βάση τα έως τώρα αποτελέσματα μας και τις ερευνητικές υποθέσεις της μελέτης μας προχωρούμε σε έλεγχο αιτιότητας κατά Granger σε 4 περιπτώσεις.

1. Το ΑΕΠ δεν αιτιάσει κατά Granger τις εξαγωγές του κλάδου Τροφίμων και Ποτών

2. Η ανεργία δεν αιτιάσει κατά Granger τις εξαγωγές του κλάδου Τροφίμων και Ποτών

3. Το Δημόσιο χρέος δεν αιτιάσει κατά Granger τις εξαγωγές του κλάδου Τροφίμων και Ποτών

4. Ο πληθωρισμός δεν αιτιάσει κατά Granger τις εξαγωγές του κλάδου Τροφίμων και Ποτών

Συνεπώς εφαρμόζοντας Granger causality test για τις ελεγχόμενες περιπτώσεις λαμβάνουμε τα κάτωθι αποτελέσματα:

Πίνακας 14: Granger Causality tests

Ind. variable	F-statistic	p-value
gdp	0.207	0.813
unemployment	0.297	0.744
debt	0.189	0.828
inflation	0.764	0.471

Τα αποτελέσματα των ελέγχων αιτιότητας, καταδεικνύουν τη μη ύπαρξη αιτιώδους σχέσης ανάμεσα στις εξεταζόμενες μακροοικονομικές μεταβλητές και τις εξαγωγές του κλάδου τροφίμων-ποτών. Η μηδενική υπόθεση της μη ύπαρξης αιτιότητας δεν μπορεί να απορριφτεί σε καμία περίπτωση καθώς τα εκτιμηθέντα p-values υπερβαίνουν το προκαθορισμένο επίπεδο σημαντικότητας 5%

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο κλάδος τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους κλάδους της ελληνικής μεταποίησης, απασχολώντας σημαντικό αριθμό εργαζομένων και αντιστοιχώντας σε εξίσου σημαντικό μερίδιο του συνόλου των εγχώριων επιχειρήσεων. Τα δεδομένα αυτά οδηγούν στη διαπίστωση πως ο ελληνικός κλάδος τροφίμων-ποτών είναι εξαιρετικά σημαντικός για την ελληνική οικονομία, ειδικά αν λάβει κανείς υπόψη την ανθεκτικότητα του κλάδου στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης της χώρας, όπως καταδεικνύεται στα σχετικά αποτελέσματα της κερδοφορίας, του κύκλου εργασιών και του εμπορικού του ελλείμματος.

Πιο συγκεκριμένα, οι εξαγωγές του κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα δείχνουν ισχυρά σημάδια ισχυροποίησης, παρά το εμπορικό έλλειμμα που παρατηρείται, και ειδικότερα σε σύγκριση με άλλους τομείς της εγχώριας οικονομίας. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός πως οι εξαγωγές του κλάδου, με εξαίρεση το έτος, 2009, συνεχίζουν μέχρι και σήμερα να αυξάνονται σταδιακά και παρά τις βαθιές επιπτώσεις της κρίσης. Το γεγονός αυτό αποδίδεται στις τάσεις εξωστρέφειας του κλάδου, ειδικά προς τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, ενώ παράλληλα η μείωση του εμπορικού ελλείμματος κατά τα τελευταία χρόνια οφείλεται στον περιορισμό της αντίστοιχης εισαγωγικής διείσδυσης, λόγω της μείωσης του εγχώριου διαθέσιμου εισοδήματος και της αντίστοιχης ζήτησης και κατανάλωσης.

Προς επιβεβαίωση των προαναφερθέντων διαπιστώσεων, ο έλεγχος Chow που εφαρμόστηκε στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας με σκοπό τον εντοπισμό πιθανών διαρθρωτικών μεταβολών στις εξαγωγές του κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα κατά τα χρόνια της κρίσης και με απαρχή το έτος 2007, απέδειξε πως οι εξαγωγές του κλάδου δεν επηρεάστηκαν διαρθρωτικά από τις επιπτώσεις της κρίσης. Το στατιστικό αυτό εύρημα επιβεβαιώνεται και από την προηγούμενη θεωρητική ανάλυση που έλαβε χώρα, η οποία κατάδειξε πως τα ποσοστά των εξαγωγών του κλάδου την τελευταία τριετία αυξάνονται σταδιακά, φτάνοντας στα υψηλότερα ποσοστά τους το τρέχον έτος 2012 και μειώνοντας σταθερά το εμπορικό έλλειμμα του κλάδου, ως απόρροια βέβαια και της μείωσης της εισαγωγικής διείσδυσης.

Εκτός της ανάλυσης αυτής αναφορικά με τις επιδράσεις της κρίσης στις εξαγωγές του κλάδου τροφίμων-ποτών σε βραχυχρόνιο επίπεδο και συγκεκριμένα κατά την

τελευταία πενταετία της κρίσης, η παρούσα εργασία εξέτασε τη συμπεριφορά των εξαγωγών του κλάδου σε σχέση με το γενικότερο μακροοικονομικό περιβάλλον σε μακροχρόνια βάση, συμπεριλαμβάνοντας βασικές μακροοικονομικές μεταβλητές και συγκεκριμένα το ΑΕΠ, τον πληθωρισμό, την απασχόληση και το εξωτερικό χρέος. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, όλες οι εξεταζόμενες ερμηνευτικές μεταβλητές επηρεάζουν στατιστικά σημαντικά τις εξαγωγές του κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, μία μείωση του ΑΕΠ, του δείκτη της ανεργίας, του Δημοσίου χρέους της χώρας αλλά και του πληθωρισμού βρέθηκε να οδηγεί σε ταυτόχρονη αύξηση του ποσοστού των εξαγωγών του κλάδου επί των συνολικών εξαγωγών της χώρας και το αντίστροφο.

Όσον αφορά την επιρροή που ασκεί το ΑΕΠ στις εξαγωγές του κλάδου αυτή φαίνεται να είναι αρνητική, γεγονός που εξηγείται από το ότι η ανθεκτικότητα των εξαγωγών του κλάδου είναι εξαιρετικά έντονη ακόμα και σε περιόδους που το παραγόμενο προϊόν τείνει να συρρικνώνεται σημαντικά. Παράλληλα, όπως είναι φυσικό οι εξαγωγές παρουσιάζουν αρνητική σχέση με τις υπόλοιπες τρεις εξεταζόμενες μεταβλητές γεγονός που συμφωνεί απόλυτα με την οικονομική θεωρία, καθώς η μείωση της ανεργίας, του χρέους και του πληθωρισμού, όπως είναι φυσικό ασκεί θετική επίδραση στις εξαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών. Παρόλα αυτά, και σύμφωνα με τον έλεγχο Granger δεν καταδείχθηκε καμία σχέση αιτιότητας ανάμεσα στις εξεταζόμενες μεταβλητές του μακροοικονομικού περιβάλλοντος και των εξαγωγών του κλάδου τροφίμων-ποτών.

Συμπερασματικά, στην παρούσα εργασία αποδείχτηκε μέσω της στατιστικής και θεωρητικής ανάλυσης πως οι εξαγωγές του κλάδου τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα ανθεκτικές στην οικονομικής κρίση, καθώς και πως το μακροοικονομικό περιβάλλον είναι εξέχουσα σημασίας για την πορεία τους και τη διαρθρωτική τους δομή. Ωστόσο, καμία σχέση αιτιότητας δεν ανιχνεύτηκε. Καθίσταται, λοιπόν, προφανές πως ο κλάδος τροφίμων-ποτών στην Ελλάδα, λόγω της ισχυρής του θέσης στην εγχώρια και ευρωπαϊκή οικονομία και των θετικών διαρθρωτικών του χαρακτηριστικών, μπορεί να αποτελέσει έναν από τους βασικότερους τομείς στους οποίους η οικονομική πολιτική μπορεί να βασιστεί για την έξοδο της χώρας από την κρίση και την παράλληλη ενίσχυση της απασχόλησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Abdi, T., Edwards, L. (2002), *Trade, Technology and wage inequality in South Africa*, WP No. 2002/60, DPRU.

Afxentiou, P.C., Serletis, A. (1991), Exports and GNP Causality in the Industrial Countries, *Kyklos*, 44(2), 167–79.

Amavilah, V.H. (2003), *Exports and Economic Growth in Namibia, 1968-1992*, EconWPA.

Amoateng, K., Amoako-adu, B. (1996), Economic growth, export and external debt causality: the case of African countries, *Applied Economics*, 28, 21-27.

Athanasoglou, P., Bardaka, J. (2010), New trade theory, non-price competitiveness and export performance, *Journal of Economic Modelling*, 27, 217-28

Awokuse, T.O. (2007), Causality between exports, imports, and economic growth: Evidence from transition economies, *Economics Letters*, 94, 389-395.

Bahmani-Oskooee, M., Mohtadi, H., Shabsigh, G. (1991), Exports, growth and causality in LDCs A re-examination, *Journal of Development Economics* 36, 405-415.

Balaguer, J. (2002), *Structural change in exports and Economic growth: cointegration and Causality analysis for Spain (1961-2000)*, WP-EC 2002 22.

Balassa, B. (1978), Exports and Economic Growth: Further Evidence, *Journal of Development Economics*, 5(2), 181–9

Barro, R. (1995), Inflation and Economic Growth, Bank of England *Quarterly Bulletin*, May, 166-176.

Beaulieu, E. (2000), The Canada-U.S. Free Trade Agreement and Labour Market Adjustment in Canada, *The Canadian Journal of Economics*, 33(2), 540-563

Bruno, M., Easterly, W. (1998), Inflation Crises and Long-Run Growth, *Journal of Monetary Economics*, 41, 3-26.

- Cafiso, G. (2009), *The export performance of the euro area countries in the period 1996-2007*, MPRA paper 20263, July
- Cetintas, H., Barisik, S. (2009), Export, Import and Economic Growth: The Case of Transition Economies, *Transit Stud Rev*, 15, 636-649.
- Chow, P.C.Y. (1987), Causality Between Export Growth and Industrial Performance: Evidence from NICs, *Journal of Development Economics*, 26(1), 55–63.
- Darrat, A. (1986), Trade and development: The Asian experience, *Cato Journal*, 6(2), 56-68
- Davis R., Mishra, P. (2007), Stolper-Samuelson is Dead and Other Crimes of Both Theory and Data, in Harrison A. (Ed.), *Globalisation and Poverty*, Boston Publishing
- Erfani, G.R. (1999), Export and Economic Growth in Developing Countries, *International Advances in Economic Research*, 5, 13-24
- Erickson, R. (1989), Export Performance and State Industrial Growth, *Economic Geography*, 65, 280-92
- European Commission (2010), Quarterly Report on the Euro Area, 9, no. 1, Special Issue: The impact of the global crisis on competitiveness and current divergences in the euro area.
- European Commission (2010), *Surveillance of Intra-Euro-Area Competitiveness and Imbalances*, European Economy, 1, May.
- European Commission (2012), *EU exports and employment*, Chief Economist Note, Office of Trade
- Feenstra C. R., Hanson H., Gordon, G. (1996), Globalization, Outsourcing, and Wage Inequality, *The American Economic Review*, 86(2), 240-245
- Feliciano, M.Z. (2001), Workers and Trade Liberalisation: The Impact of Trade Reforms in Mexico on Wages and Employment, *Industrial and Labour Relations Review*, 55(1), 95-115.
- Fosu, A.K. (1990), Export composition and the impact of exports on economic growth of developing economies, *Economics Letters*, 34, 67-71.

- Fry, M.J. (1989), Foreign debt instability: An analysis of national saving and domestic investment responses to foreign debt accumulation in 28 developing countries, *Journal of International Money and Finance*, 8, 315-44.
- Galimberti, J.K. (2009), Conditioned Export-Led Growth Hypothesis: A Panel Threshold Regressions Approach, *MPRA Paper*, No. 13417
- Granger, C. (1969), Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods, *Econometrica*, 37, 424–38.
- Greenaway, D., Sapsford, D. (1994), Export, Growth, and Liberalization: An Evaluation, *Journal of Policy Modeling*, 16(2), 165–86.
- Gylfason, T. (1997), Inflation, Growth, and External Debt: A View of the Landscape, *World Economy*, 14, 279-298.
- Hasan, R., Mitra, D., Ramaswamy, K.V. (2007), Trade Reforms, Labor Regulations, and Labor-Demand Elasticities: Empirical Evidence from India, *The Review of Economics and Statistics*, 89(3), 466-481.
- Hatemi, J.A. (2002), Export performance and economic growth nexus in japan: a bootstrap approach, *Japan and the World Economy*, 14, 25-33.
- Hatemi, J.A., Irandoust, M. (2000), Export performance and economic growth causality: An empirical analysis, *Atlantic Economic Journal* 28, 412-426.
- Helpman, E., Krugman, P. (1985), *Market Structure and Foreign Trade*, Cambridge, MA, MIT Press
- Islam, M.N. (1998), Export expansion and economic growth, testing for cointegration and causality, *Applied Economics*, 30, 415-425.
- Jordaan, A.C., Eita, J.H. (2007), Export and Economic Growth in Namibia: A Granger Causality Analysis, *South African Journal of Economics*, 75(3), 67-81
- Kaldor, N. (1967), *Strategic Factors in Economic Development*, Ithaca, NY, Cornell University
- Konya, L. (2006), Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach, *Economic Modeling*, 23, 978-992

- Leichenko, R. (2000), Exports, Employment and Production: A Causal Assessment of U.S. States and Regions, *Economic Geography*, 76, 303-325.
- Levy, V. (1988), Aid and growth in sub-Saharan Africa: The recent experience, *European Economic Review*, 32, 1777-95.
- Mah, J.S. (2005), Export expansion, economic growth and causality in China, *Applied Economics Letters*, 12, 78-99
- McKinsey & Company (2011), *Greece 10 years ahead: Defining Greece's new growth model and strategy*, McKinsey & Company, Athens Office publications
- Miller, S.M., Mukti, P., Upadhyay, A. (2000), The Effects of Openness, Trade Orientation, and Human Capital on Total Factor Productivity, *Journal of Development Economics*, 63(2), 399-423.
- OECD (2009), Economic Surveys, Greece, Vol. 2009/15 July
- OECD-FAO (2011), *Agricultural Outlook 2011-2020*, OECD
- Onaran, O. (2008), *The effect of Import Penetration on Labor Market Outcomes in Austrian Manufacturing Industry*, Working Paper No. 119, Austrian Department of Economics
- Parida, P.C., Sahoo, P. (2007), Export-led Growth in South Asia: A Panel Cointegration Analysis, *International Economic Journal*, 21, 155-175.
- Pazim, K.H. (2009), *Panel Data Analysis of "Export-led" Growth Hypothesis in BIMP-EAGA Countries*, MPRA No 13264.
- Ramamurthi, R. (1992), Exports and growth: Additional evidence, *Journal of Development Studies*, 28(4), 730-4
- Reppas, P.A., Christopoulos, D.K. (2005), The export-output growth nexus: Evidence from African and Asian countries, *Journal of Policy Modeling*, 27, 929-940.
- Revenga, A. (1997), Employment and Wage Effects of Trade Liberalization: The Case of Mexican Manufacturing, *Journal of Labor Economics*, 15(3), 23-30

Richardson, J.D., Rindal, K. (1995), *Why Exports Really Matter!*, Institute for International Economics and The Manufacturing Institute, Washington D.C.

Sen, K. (2008), *International Trade and Manufacturing Employment Outcomes in India – A Comparative Study*, Research Paper No.2008/87, UNU-WIDER

Servén, L. (1997), Uncertainty, Instability, and Irreversible Investment: Theory, Evidence, and Lessons for Africa, *World Bank Policy Research Working Paper* No. 1722

Shirazi, N.S., Manap, T.A.A. (2004), Export-Led Growth Hypothesis: Further Econometric Evidence from Pakistan, *Pakistan Development Review*, 43, 12-29

Subasat, T. (2002), Does Export Promotion Increase Economic Growth? Some Cross Section Evidence, *Development Policy Review*, 20, 24-33

Tang, C.F., Lai, Y.W. (2011), The Stability of Export-led Growth Hypothesis: Evidence from Asia's Four Little Dragons, *MPRA Paper*, No. 27962.

Tang, T.C. (2006), New Evidence on Export Expansion, Economic Growth and Causality in China, *Applied Economics Letters*, 13, 13-25

The World Bank (2008), *Doing Business 2009*, September

Thornton, J. (1997), Exports and Economic Growth: Evidence from Nineteenth-Century Europe, *Economics Letters*, 55, 235–40.

Ukpolo, V. (1994), Export composition and growth of selected low-income African countries: Evidence from time-series data, *Applied Economics*, 26, 445-9.

Vohra, R. (2001), Export and Economic Growth: Further Time Series Evidence from Less Developed Countries, *International Advances in Economic Research*, 7(2), 56-70

Xu, Z. (1998), Export and Income Growth in Japan and Taiwan, *Review of International Economics*, 6(2), 220–33.

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

ICAP (2011), *Βιολογικά Τρόφιμα*, Εκδόσεις ICAP

ICAP (2011), *Κρέας*, Εκδόσεις ICAP

ICAP (2011), *Μπόρα*, Εκδόσεις ICAP

Αθανάσογλου, Π.Π., Γεωργίου, Ε., Μπακινέζου, Ε. (2010), Εξαγωγική επίδοση της Ελληνικής οικονομίας: η επίδραση της ανταγωνιστικότητας και της εμπορευματικής σύνθεσης, στο Οικονόμου, Γ., Σαμπεθάι, Ι., Συμιγιάννης, Γ. (2010), *Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών της Ελλάδος: Αιτίες ανισορροπιών και προτάσεις πολιτικής*, Τράπεζα Της Ελλάδος, Αθήνα

IOBE (2006), *Ελληνική Βιομηχανία Τροφίμων και Ποτών*, Ετήσια Έκθεση 2006

IOBE (2007), *Ελληνική Βιομηχανία Τροφίμων και Ποτών*, Ετήσια Έκθεση 2007

IOBE (2008), *Ελληνική Βιομηχανία Τροφίμων και Ποτών*, Ετήσια Έκθεση 2008

IOBE (2009), *Ελληνική Βιομηχανία Τροφίμων και Ποτών*, Ετήσια Έκθεση 2009

IOBE (2010), *Ελληνική Βιομηχανία Τροφίμων και Ποτών*, Ετήσια Έκθεση 2010

IOBE (2011), *Ελληνική Βιομηχανία Τροφίμων και Ποτών*, Ετήσια Έκθεση 2011

Μανασσάκη, Α., Κατηφόρης, Χ., Βασαρδάνη, Μ. (2010), Η διεθνής ανταγωνιστικότητα και το ισοζύγιο των τρεχουσών συναλλαγών της Ελλάδος, στο Οικονόμου, Γ., Σαμπεθάι, Ι., Συμιγιάννης, Γ. (2010), *Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών της Ελλάδος: Αιτίες ανισορροπιών και προτάσεις πολιτικής*, Τράπεζα Της Ελλάδος, Αθήνα

Παπάζογλου, Χ. (2009), Είναι πράγματι χαμηλή η εξαγωγική επίδοση της Ελλάδος, *Τράπεζα της Ελλάδος Οικονομικό Δελτίο*, 32

Διαδικτυακές πηγές

xrima.gr (2012), Κλάδος τροφίμων και ποτών, διέξοδος οι εξαγωγές, διαθέσιμο στο <http://www.hrima.gr/article.asp?view=1242&ref=1236>

<http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE>

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

